De Hollandse Cirkel

Stichting De Hollandse Cirkel
voor de Geschiedenis der Geodesie

Jaargang 22 nr 2
Juni 2020

Colofon

Het Tijdschrift De Hollandse Cirkel is een periodiek van de gelijknamige stichting. De stichting werd opgericht op 16 juni 1998 en heeft als doel de bevordering van de belangstelling voor het verleden van de geodesie. De volgende instellingen zijn deelnemer van de Stichting De Hollandse Cirkel:

- Dienst der Hydrografie van de Koninklijke Marine
- Kadaster
- TU Delft, Faculteit Civiele Techniek en Geowetenschappen (CiTG)

Redactie-adres
Verzetsstraat 76
2912 CV Nieuwerkerk aan den IJssel
telefoon: 0180-314870
e-mail: redactie@hollandsecirkel.nl

Redactie Tijdschrift De Hollandse Cirkel
A.M. den Boer (hoofdredacteur)
dr. N. de Hilster
Z. Klaasse
J. Stehouwer

Fotobewerking voor tijdschrift
S.N. den Boer-Snoei

Bestuur Stichting De Hollandse Cirkel
prof.dr.ir. L. Aardoom (ere-voorzitter)
dr.ir. H. Quee (ere-voorzitter)
dr.ir. R. Nicolai (voorzitter)
mr.ir. J.C. Anneveld (secretaris)
ir. R. van Noord (penningmeester)
ir. S. Dijkstra (coördinator)
K. van der Hoek
ir. J.G.A. Jansen
ir. T. Ligteringen
ir. R.C.J. Witmer

Raad van Advies Stichting De Hollandse Cirkel
prof.dr. P.J.E.M. van Dam
drs. L.C. Palm
drs. P.W. Geudeke
dr. F.W.J. Scholten
dr. A. Streefland
drs. B. Toussaint

Bureau Stichting De Hollandse Cirkel
ir. S. Dijkstra (coördinator)
Postbus 9046
7300 GH Apeldoorn
e-mail: sieb.dijkstra@hollandsecirkel.nl

Website Stichting De Hollandse Cirkel
www.hollandsecirkel.nl (met ook de privacyverklaring in het kader van de AVG)
e-mail: j.a.j.marissen@hollandsecirkel.nl

Abonnementen
Het tijdschrift verschijnt viermaal per jaar en wordt gratis verspreid onder de donateurs van de Stichting De Hollandse Cirkel (minimum donatie € 35,– per jaar voor personen, € 15,– per jaar voor studenten en € 140,– per jaar voor bedrijven en instellingen).
Tijdschriftabonnementen voor bibliotheken € 20,– per jaar. Losse nummers € 9,–.
Bankrekeningnummer: NL40ABNA0517015757
ISSN-nummer 1566-3442
Online versie ISSN 2590-1656
De stichting is een ANBI,
zie www.belastingdienst/anbi

© 2020. Het overnemen, evenals het vermenigvuldigen uit dit tijdschrift, is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van redactie en auteur.

Tekening meetarbeider van Maarten Oortwijn, 1944 (zie p. 96)

Van de redactie

Met genoegen biedt de redactie dit nummer 2020-2 aan, al blijft de oplaag ons verbazen gezien de 70.000 bezoekers van de expositie 'Landmeten in Mesdags tijd' (2019). Het is een eerste themanummer en wel over WOII. Het nummer bevat verder een verslag van de DHC-Donateursdag. (Waarom de FIG Afternoon of History niet doorging en dus niet kon worden verslagen is een ieder bekend.)
Gesignaleerd werd eveneens 'onze' tijdschriftendatabank en wel door het nieuwe GIN-bestuurslid Tim Brouwer in zijn column in *Geo-Info* 2020-1: *'Het afgelopen decennium is veel veranderd in onze sector: digitalisatie, big data en de groeiende rol van geo-informatie binnen onze dagelijkse bezigheden. Denk bijvoorbeeld aan de vele kaarten die op allerlei websites steeds meer gebruikt worden. Tien jaar geleden stonden deze ontwikkelingen nog in de kinderschoenen. Voor geïnteresseerden is het digitale archief van De Hollandse Cirkel een aanrader: het bevat een selectie aan gearchiveerde en gedigitaliseerde geo-tijdschriften die de veranderingen in deze periode beschrijven.'*
In dit themanummer over WOII is de bijdrage 'De meidagen van '40 rond Kanaalweg 4 in Delft' deels te danken aan de pen van wijlen Willem Stel van de MD. Herhaald zij nu een zin uit DHC 2019-1: Hopelijk geven private DHC-donateurs uit CIV ook dit nummer aan hun baas door of wordt men bedrijfsdonateur, net zoals Rijkswaterstaat dat is en blijft bij het voor hen duurdere 'natte' *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*.
Op het vorige nummer kwam deze reactie: *'Super toll, - schon wieder Berichte über unseren Geometerpfadverein in "De Hollandse Cirkel"! Großen Dank für die Nachricht! Die grenzübergreifende Berichterstattung entspricht genau dem europäischen Gedanken! Mit den besten Grüßen von Alois Nienhaus"*

Tot slot feliciteren wij prof.dr. Petra van Dam, drs. Bert Toussaint en ir. Sieb Dijkstra met hun benoeming tot lid van de Raad van Toezicht en van het bestuur!

Inhoud

De meidagen van 1940 rond Kanaalweg 4 in Delft — 50
Adri den Boer

Het Kadaster in de Tweede Wereldoorlog — 56
Zacharias Klaasse

1943: het Oosten riep ook landmeters — 64
Adri den Boer

Verslag Donateursdag 2020 — 70
Adri den Boer

Historisch nieuws — 72

Varia: Rijksmuseumobjecten (9) — 83

Varia: quotumvrouwen vèr voor en in WOII — 84

Varia: veel ging wel en niet dóór in WOII — 86

Varia: gekleurd meten voor en in WOII — 88

Reacties — 90

Column: ouderen bij landmeetkundige instellingen — 96
Adri den Boer

(www.spreadshirt.nl)

De meidagen van 1940 rond Kanaalweg 4 in Delft

Adri den Boer

Inleiding

'Ooit plaatste ik als redacteur van het MD-blad van de Contactcommissie van die Rijkswaterstaatsdienst graag een reeks 'MD in bezettingstijd' van W. Stel op basis van brieven aan zijn ouders. De daarbij in nummer 1981-4 integraal toegevoegde MD-circulaires met de vraag om de Ariërverklaring te tekenen, gevist uit het oud papier, leverde me commentaar op van het hoofd van de administratie, al van voor de oorlog bij de dienst: dat was toen normáál.' Dat schreef ik in de column 'Meer oorlogsverhalen svp' in DHC 2012-1 (dat hoofd was de heer A.J. Nienhuis, geboren 1909, sinds 1932 MD-er.) Zijn uitleg zal helaas feitelijk hebben geklopt. De titel van de MD-circulaire was verhullend 'Uitvoering van de vierde Verordening betreffende bijzondere maatregelen op administratiefrechtelijk gebied'. In de romptekst ging het om *'een opgave te ontvangen van alle personen, die onder meer in dienst van het Rijk zijn, en geheel of gedeeltelijk van joodschen bloede zijn of met een geheel of gedeeltelijk van joodschen bloede zijnde persoon zijn gehuwd.'* Beide circulaires (van 25 september en 18 oktober 1940) waren slechts 'ondertekend' met 'De Adjunct-Hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat in de Directie Algemeene Dienst' (waar de MD onder viel) en dus zonder persoonsnaam. (Dat deze adjunct-hoofdingenieur Jan Gurbe Fortuin (1894-1949) vier joodse namen móést doorgeven, doorgaf en met een prachtig getuigschrift ontsloeg, kwam in dit blad al eerder aan de orde. De naam van één van hen, de fotogrammetrische hulp bij metingen S. de Vries, zou voor gaan komen op de door Fortuin op 21 juni 1949 onthulde gedenksteen voor de gevallen collega's.[1])
In het MD-blad 1981-4 reageerde het oud-hoofd van de administratie, genuanceerder dan eerder mondeling: *'Het is wonderlijk te bedenken, dat zulke brieven over maatregelen tegen joden uitgingen. Ik heb daar hoogstwaarschijnlijk zelf ook wel wat aan gedaan. We vonden het toen wel een akelig onderwerp, maar beseften nog niet wat de gevolgen konden zijn.'* [2] Dat was een passende correctie!

De nu in deze bijdrage geplaatste twee Polygoon-opnamen uit juni 1940 van het Duitse Heldenkerkhof aan de Kanaalweg werden in die column in DHC 2012-1 ook al genoemd, maar nog niet afgebeeld.
De Groninger Willem Stel kwam als één van de werkloze 'kwekelingen met acte' in 1940 bij de MD (Meetkundige Dienst van de Rijkswaterstaat) werken en ging daarbij na 40 jaar met de VUT (afscheidsreceptie 28 april 1980 in gebouw 'Westraven' in Utrecht). Hij schreef daarna uit brieven aan zijn ouders over de MD in bezettingstijd in de MD-bladen 1981-3 (p. 35-38) en 4 (p. 39-43). Na de commotie rond die door mij (eindredacteur) als illustratie toegevoegde MD-Ariërverklaring-circulaire van 25 september 1940 - ik deed dat ook met oude ansichten - hield de bezettingstijd plots op…
Daarvóór schreef hij al een bijdrage over *'Mijn eerste weken bij de MD'* (MD-blad 1980-3, p. 29-34) en over *'De meidagen van '40 rond Kanaalweg 4 in Delft'*. Deze zeven bijdragen op basis van dagboeknotities verschenen in de MD-bladen:
1980-4, p. 32-35
1980-5, p. 32-37
1980-6, p. 6-9
1980-7, p. 5-8
1980-8, p. 14-16
1981-1, p. 27-30
1981-2, p. 11-14
In het vervolg hieronder nemen we uit deze enorme hoeveelheid tekst voor deze herpublicatie alleen fragmenten over. Uit de dagboektekst van Willem Stel dus:

1 Adri den Boer, Varia: meer MD in oorlogstijd, in: DHC 2015-4, p. 161 e.v.
2 Adri den Boer, Varia: MD-landmeters in oorlogstijd, in: DHC 2015-3, p. 122

Vrijdag 10 mei 1940

(…) Op straat komt collega Harder ons tegemoet. Hij heeft de hele ochtend op 'Geodesie' geholpen om te werken. Boven moet alles ontruimd worden. Met een militaire auto is er al heel wat weggehaald en naar veiliger plaatsen gebracht, o.a. verschillende instrumenten gaan er ook heen. Onderweg ontmoeten we collega Meeuwes, die een stereoscooptoestel mee naar huis neemt, voor de veiligheid en voor eventuele arbeid thuis. Bij het gebouw aan de Kanaalweg staan alle militairen gereed met helm en geweer, enz. Ook de luchtwacht is voltallig aanwezig. Professor Tienstra en luitenant Brouwer[3] *met de andere kapiteins ook in oorlogsuitrusting. De passerende politie draagt een karabijn en revolver, in de aanslag, in de hand. De luchtbescherming komt ook in actie. (De sirenes loeiden pas een half uur minstens na de eerste aanval!) Ook padvinders fietsen door de straten. Ons wordt aangeraden om ook een stereoscooptoestel mee te nemen. De Delfgauwseweg schijnt in handen van de Duitsers. Draisma*[4]*, die 's morgens per auto uit Pijnacker is gehaald om op Geodesie te werken, kan niet meer naar huis terug. We brengen de instrumenten naar huis.*

(…) Na het middageten hebben we getracht nog eens weer in de stad te komen. Het gelukte. Op alle kleine bruggetjes en hoeken van straten word je door militairen aangehouden. Eén der soldaten schoot op overvliegende vliegtuigen. Wij vluchtten in de grote portiek van de Delftse Courant. Op het postkantoor werd ik gefouilleerd op wapens. Mijn geld, dat ik er pas maandag heenbracht, heb ik terug kunnen krijgen. De gehele Wippolder wordt nu ontruimd! - De mensen stromen de stad binnen, met een koffertje, een zak met eten, kinderwagens, het is een zielig gezicht. Door de stad rijden enkele pantserwagens. Af en toe hoor je in naburige straten nog schieten. Het is nu drie uur. De verhalen, die je hoort van parachutisten, zijn ingemeen: politieagenten worden uitgekleed, of burgers, en de 'heren' vertonen zich dan in de gestolen kleren. De parachutisten hebben automatische wapens en sommigen hebben zelfs lichte motoren. Men schijnt de meesten nu de baas te zijn, maar in de richting van de Wippolder is het nog niet rustig. Eén van hen was in een boom gedaald - in Ned. Uniform - Ze hebben hem finaal kapot geschoten. Een andere was op een plat dak gedaald. Men heeft hem wijs kunnen maken, dat hij omringd was door talloze Ned. Militairen. Hij heeft zich overgegeven.

Zaterdag 11 mei 1940

(…) Na de wandeling, die ons goed gedaan heeft - vr. A. is nu beter gemutst - hebben we vr. Boven een poosje op bezoek gehad. Hij was bij Lunenburg op Geodesie geweest en had zijn weekloon ontvangen. Dus dat loopt misschien ook nog los. Jammer, dat we wel ons arbeidscontract hebben getekend, maar nog niet teruggekregen hebben.

Pinksterzondag 12 mei

(…) Terwijl ik stond te wachten bij de school passeerden De Blauw[5] *en Harder van Geodesie. Ze vertelden, dat er morgenochtend weer gewerkt moet worden. Ze vroegen of ik ook kwam. Natuurlijk niets liever dan dat. Het vooruitzicht om de hele dag niets te doen te hebben is ook niet erg prettig! 'k Zou de boodschap ook doorgeven aan Altena. Terug ben ik nog even bij Boven geweest om het ook hem te zeggen. Hij komt morgenvroeg ook om negen uur. Boven had een gerucht gehoord, dat de zaak naar Den Haag zou worden overgebracht. Wat ervan waar is zullen we later wel vernemen.*

Pinkstermaandag 13 mei

(…) We zijn vandaag, Pinkstermaandag, weer aan het werk gegaan op Geodesie. Eerst waren er een twaalftal aanwezig. Na samen met mijnheer Lunenburg[6] *krijgsraad te hebben gehouden, hebben we eerst het gebouw gereinigd van de rommel op de vloeren, enz. 's Middags verschillende dingen naar beneden gesjouwd,*

---

3 Sinds 1932 was de landmeetkundig ambtenaar H.A. Brouwer (1910) MD-er.
4 Eibert Draisma was (later?) personeelschef bij de MD.
5 Hidde de Blauw was (later?) landmeetkundig rekenaar bij de MD.
6 M. Lunenburg, toen bedrijfsleider Fotogrammetrie van de MD. Hij schreef in het lustrumboek Snellius 1955 zijn 'Beelden uit de carrière van een rimboe-landmeter' en negeerde de meidagen van 1940, p. 138-146.

naar de grote zaal (Practicum). Ook in het gebouw zelf zaten kogelgaten. Boven op de Voorbereiding was een ruit vernield, terwijl de kogel verderop in het hout was afgeketst. Ook beneden in de grote zaal vonden we sporen van kogels. Daarna werden de kelders geïnspecteerd, om ze zo nodig te gebruiken als schuilkelder. Vermoedelijk krijgen we ook gasmaskers. Een deel van de Afdeling Instrumenten is verplaatst naar Den Haag, maar wij kunnen aan de Kanaalweg door blijven werken, vermoedelijk aan het object Nieuw-Guinea.
(…) Van mijnheer Lunenburg kregen we een papier met het stempel van de garnizoenscommandant als bewijs, dat we elke dag op Geodesie moeten werken, ook 's Zondags. We zullen op straat dus niet lastig worden gevallen door de militairen, op vertoon van deze brief. De instrumenten, die we in huis hadden,

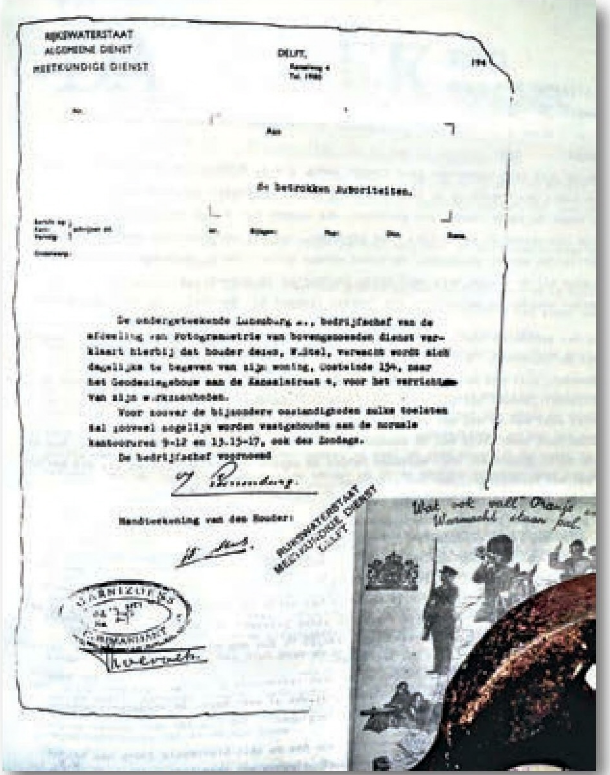

RIJKSWATERSTAAT
ALGEMEENE DIENST
MEETKUNDIGE DIENST

DELFT, 194

De betrokken Autoriteiten.

De ondergeteekende Lunenburg ..., bedrijfschef van de afdeeling van Fotogrammetrie van bovengenoemden dienst verklaart hierbij dat houder dezes, W.Stel, verzocht wordt zich dagelijks te begeven van zijn woning, Oosteinde 134, naar het Geodesiegebouw aan de Kanaalstraat 4, voor het verrichten van zijn werkzaamheden.

Voor zoover de bijzondere omstandigheden zulks toelaten zal zooveel mogelijk worden vastgehouden aan de normale kantooruren 9-12 en 13.15-17, ook des Zondags.

De bedrijfschef voornoemd

Handteekening van den Houder:

RIJKSWATERSTAAT MEETKUNDIGE DIENST DELFT

GARNIZOENS COMMANDANT

Illustratie in MD-blad 1980-7: door Willem Stel ontvangen brief met door mij toegevoegde oude ansichtkaart met aanduiding van het Nederlandse leger als 'weermacht'.

hebben we nu maar weer meegenomen naar Kanaalweg 4.

Dinsdag 14 mei

(…) Daarna met Blauw dwars door de stad gelopen langs de Rotterdamsepoortbrug naar Geodesie, waar we tegen tien uur arriveerden. Daar werd de verhuizing verder voortgezet. Van de heer Lunenburg kreeg ik mijn weekgeld en van de heer Fortuin mijn arbeidscontract. Gelukkig, dat dit nu in orde is. Ook concierge Moens was weer aanwezig en alles is weer veel normaler. Overuren worden ook uitbetaald nu: Altena beurde f25,-- extra voor diens extra inzet. Vanmiddag bezig geweest met het inpakken van tientallen kostbare instrumenten van de Landmeetkundige Dienst. De kisten eerst van boven gehaald en daarna in de fotografenkelder gebracht. Herhaaldelijk hebben we moeten schuilen onder de zware pilaren van de toren, in de hal van het gebouw. Daar voelden we ons tamelijk veilig. Er was een geweldige activiteit van Duitse bommenwerpers. Je zag er soms 20 à 30 tegelijk in de lucht. De meesten cirkelden boven Rotterdam, waar ze hun verderf uitstrooiden. De resultaten bleven niet uit! Geweldige rookwolken stegen de hele middag op!

Woensdag 15 mei

(…) 'k Ben niet naar Geodesie geweest. De hele morgen door de straten gefietst, in alle richtingen.
(…) Altena is naar Geodesie geweest. De chef had allen samengeroepen en instructies gegeven. Voorzichtig zijn. Morgen om negen uur weer beginnen.

Donderdag 16 mei

(…) De klok is 1 uur en 40 minuten vooruit gezet; we leven nu in Duitse tijd! Op Geodesie wordt langzamerhand weer gewerkt. Alles staat nu weer boven. Men zegt, dat er beneden vluchtelingen uit Rotterdam zullen komen.

Vrijdag 17 mei

(…) Voor de dienst met een vrachttaxi naar Den Haag geweest om de instrumenten terug te halen.
[NB Stel was vervolgens een paar dagen thuis in Groningen.]

Donderdag 23 mei
(…) 's Middags weer naar Geodesie. De afdelingschef had ons eerder verwacht, maar wij konden niet eerder. Ons inziens hadden we geen misbruik gemaakt van ons verlof. Toen we ons gingen melden op het kantoor van mijnheer Lunenburg, hadden we afgesproken dat men deze dagen mocht korten op onze werkelijke verlofdagen, als ook mijnheer Lunenburg het te erg zou vinden. Echter was alleen het bureaumeisje aanwezig, dat de boodschap van onze terugkomst zou doorgeven. Ook de professor[7] is weer terug! Het werk zal voorlopig gewoon doorgaan. Verschillende mensen zijn naar een andere afdeling overgegaan. Enkelen naar de buitendienst. Op de Voorbereiding is het nu bepaald rustig, met dat weinig aantal mensen.

Dinsdag 28 mei
(…) Hoe wonderlijk vlug is alles gegaan in deze paar weken, die nu voorbij zijn. Het heeft geen zin meer dit dagboek verder bij te houden.

Naschrift

Eventueel noemen van de Duitse plechtigheid op 19 juni 1940 bij het Heldenkerkhof aan dezelfde Kanaalweg, zo dicht bij Geodesie, was dus voor Willem Stel niet meer aan de orde. Verder lijkt deze plechtigheid (met zoals senioren zeiden '6¼') na WOII voor studenten onder de pet gehouden. Het stadsarchief heeft er geen foto's van, maar een bakkerszoon uit Delft zei: *'In mijn jeugd heb ik inderdaad weleens gehoord dat daar een kleine begraafplaats was geweest voor gesneuvelde Duitsers.'* De plek

„Ihr seid bei uns und wir sind bei Euch"

Feierliche Übergabe des Ehrenfriedhofes in Delft an die Deutsche Kolonie

(Bericht unserer Haager Schriftleitung.)

Den Haag, 20. Juni.

In Delft, wo 33 deutsche Soldaten zur letzten Ruhe gebettet wurden, fand Mittwochnachmittag die feierliche Übergabe des kleinen Ehrenfriedhofes an die Deutsche Kolonie statt. Durch die Teilnahme des Wehrmachtsbefehlshabers in den Niederlanden, General der Flieger Christiansen, und des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete, Reichsminister Seyss-Inquart wurde die Feier zu einer eindrucksvollen Weihestunde gestaltet, die Zeugnis davon ablegte, dass Deutschland seinen Gefallenen die Ehre erweist, die eines heldenhaften Sterbens würdig ist.

•

33 Holzkreuze, die sich auf dem Platz unweit des Kanals erheben, reden in ihrer schlichten und eindringlichen Sprache von dem Opfertod deutscher Soldaten. Die Worte: „Ein unbekannter deutscher Unteroffizier", die sich auf manchem Kreuz befinden, lassen die ganze Grösse des Opfertodes in erschütternder Eindringlichkeit klarwerden. Aus der Reihe der Gräber ragt ein grosses Kreuz hervor, das mit dem Spruch: „Deutschland muss leben, und wenn wir sterben müssen" den letzten Sinn deutschen Soldatentums deutet.

Schon spriesst frisches Grün auf den Gräbern. Die niederländische Bevölkerung hat

Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete, Reichsminister Seyss-Inquart, und der Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden General der Flieger Christiansen, beim Abschreiten der Front der Parteiformationen.

Verslag over het 'Ehrenfriedhof auf den Platz unweit des Kanals' met rijksminister Seyss-Inquart en generaal Christiansen komend uit de richting van Geodesie en met rechts Electrotechniek (Deutsche Zeitung in den Niederlanden, 20 juni 1940)

7 Vast Willem Schermerhorn

'Delft, 19 juni 1940. Heden werd aan den Kanaalweg te Delft het aldaar gelegen Duitsche Heldenkerkhof plechtig overgedragen aan de Duitsche kolonie te Delft. De Duitsche bevelhebber Generaal Fr. Christiansen legt een krans op de graven.' (N.V. Polygoon – www.beeldbank wo2.nl)

Het 'Heldenkerkhof' aan de Kanaalweg had 33 kruisjes met daarop de namen van bij Delft gesneuvelde soldaten van de Duitse luchttroepen. (N.V. Polygoon – www.beeldbank wo2.nl)

Rechts prijkt het grote kruis met rechtsonder de naam van Adolf Hitler met een (dus geleend) dichterlijk refrein. Als tweede man van rechts Rijksminister Seyss-Inquart en links het TH-laboratorium voor Electrotechniek, toen Kanaalweg 2b.' (Fotocollectie Het Leven, www.geheugen.delpher.nl)

was tegen en onder de latere Sint Sebastiaansbrug. Het was achter de rooms-katholieke begraafplaats Kanaalweg 2, die van 1929 tot 1969 actief in gebruik is geweest. (Afgaand op bijgaande foto's werd die niét als toegang gebruikt!) Het Polygoonjournaal en vele kranten besteedden aandacht aan de plechtigheid (zie www.delpher.nl). De *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* van 20 juni 1940 schreef specifiek over zaken als het groeten van de graven *'mit den deutschen Gruss'* en de inhoud van toespraken van Duitse geestelijken: *'Vom Opfertod als höchste Vollendung des Lebens, das im Dienst für grosse Gemeinschaft aufgeht, sprach der evangelische Geistliche, Pfarrer Kätzke, während der katholische Geistliche Rektor Müller über das Sterben der deutsche Soldaten die Worte stellte: "Für uns".'*

Als Nederlands voorbeeld volgt hier *De Gooi- en Eemlander* van 20 juni 1940:

Duitsch heldenkerkhof te Delft
Overgedragen aan de Duitsche kolonie te Delft

'Uit Delft wordt gemeld:
Op het kruispunt Kanaalweg-Kanaalstraat hier ter stede, zijn dezer dagen 33 Duitsche soldaten begraven. Zij zijn gesneuveld tijdens de gevechtshandelingen tusschen 10 en 15 Mei j.l. en hun stoffelijke resten rusten thans in een gemeenschappelijk graf. Er staan temidden van bloeiende bloemen 33 kleine kruisjes met daarop - voor zoover mogelijk - de namen der slachtoffers. Zij allen behoorden tot het Duitsche luchtwapen. In het midden van deze houten kruisjes staat een groot kruis. Met duidelijke letter staat op de dwarsbalk: ***„Deutschland muss leben, und wenn wir sterben mussen"***, een bekende uitspraak van Duitschland's Führer.[8]
Gistermiddag heeft de Duitsche militaire bevelhebber in het bezette Nederlandsche gebied, generaal Christiansen, dit Duitsche heldenkerkhof aan de zorgen van de Duitsche kolonie in Delft overgedragen. Deze plechtigheid werd bijgewoond door den Rijkscommissaris, Rijksminister Seyss-Inquart en door verscheidene andere Duitsche burgerlijke- en militaire autoriteiten. Ter weerszijde van het heldenkerkhof stonden opgesteld het muziekcorps van het luchtvaartregiment Hermann Göring, een detachement van het Duitsche luchtwapen en enkele afdeelingen van de mannen- en jongensgroepen van de Duitsche kolonie in Nederland, in het bijzonder uit Delft en omgeving.
Ook de burgemeester van Delft, mr. G. van Baren, de gemeente-secretaris, de commissaris van politie en de garnizoenscommandant van deze gemeente, alsmede enkele andere Nederlandsche militaire autoriteiten woonden de plechtigheid bij.
Bij den aanvang van de officieele overdracht werd de wacht bij de graven der Duitsche soldaten betrokken door vier leden van het Duitsche luchtwapen. Nadat het muziekkorps drie coupletten had gespeeld van het bekende: ***„Wilt heden nu treden"***[9] werd allereerst gesproken door generaal Christiansen, die in een korte, kernachtige toespraak hulde bracht aan de heldendaden van de hier ter ruste gelegde kameraden, die thans in het tweede gelid zijn getreden. Gij - zoo zeide generaal Christiansen - zijt niet van ons heengegaan, onze gedachten zijn bij u en zij zullen altijd bij u blijven. Spr. bracht den Nederlandschen autoriteiten dank voor de goede zorgen, die zij aan de stoffelijke resten en aan de laatste rustplaats van deze gevallenen hebben gewijd. Aan het slot van zijn toespraak droeg de generaal het kerkhof aan de Duitsche kolonie in Nederland over. De rede van generaal Christiansen werd beantwoord door den leider van de N.S.D.A.P. in Nederland, de heer Ruhberg, die de rond het

8 Het was een refrein van ene Heinrich Lersch. 'Bei Ausbruch des Ersten Weltkriegs meldete sich Lersch als Kriegsfreiwilliger. Der Refrain seines Gedichtes „Soldatenabschied" machte ihn noch in 1914 als Kriegslyriker bekannt: *„Deutschland muss leben, und wenn wir sterben müssen!"'* Op het kruis stond alleen de naam van Adolf Hitler!

9 'Wilt heden nu treden' is een christelijk lied met Nederlandse wortels van Adriaen Valerius uit 1597 en tot heden opgenomen in vele liedboeken. In mijn woonplaats werd het gezongen bij de onthulling van het monument voor WOII in oktober 1945. Met het arrangement van de Oostenrijkse componist Eduard Kremser kreeg het lied ook grote bekendheid in Duitsland (vanaf 1877). Overigens werden de liederen op 19 juni 1940 niet gezongen. Het verslag in de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* schreef over 'den weihevolle Klänge des Niederländischen Dankgebets'.

graf verzamelde Hitlerjugend op het hart drukte, dat de hier ter ruste gelegde soldaten zijn gevallen voor hen en voor hun toekomst. De wacht bij deze graven zal door leden van de Hitlerjugend in Nederland worden betrokken. Vier leden van deze organisatie namen daarop hun plaatsen naast de reeds op wacht staande soldaten in. Nadat nog was gesproken door een R.K. en een protestantsch Duitsch geestelijke, speelde het muziekkorps het ook in ons land bekende lied: ***„Ik had een wapenbroeder”***.[10] Het detachement luchtvaarttroepen loste tijdens het spelen hiervan een aantal geweersalvo's. De plechtigheid was hiermede afgeloopen. Het groote graf was gedekt met kransen van den Rijkscommissaris, Rijksminister Seyss-Inquart, van generaal Christiansen, van de Duitsche kolonie in Nederland en van den Duitschen commissaris in de provincie Zuid-Holland.'

Andere kranten van dezelfde datum meldden nog dat de aanwezige regimentskapel uit ruim 60 man bestond en ook dat de kranslegging was *'onder het luiden van alle kerkklokken'.* In de NIMH-beeldbank bevindt zich in de collectie foto-afdrukken van de Kon. Landmacht een Polygoonfoto van de Kanaalweg van 19 juni 1940 met als bijschrift: *'General der Flieger Christiansen, Rijkscommissaris Dr. Seyss-Inquart en General Hans Rauter inspecteren een eenheid van de Duitse Hitlerjugend t.g.v. de overdracht van het Heldenkerkhof in Delft.'* Velen zijn herkenbaar!
Op zaterdag 30 november 1940 legde de SA van de NSNAP een krans op het Heldenkerkhof aan de Kanaalweg. *'Van het Kringhuis op het Oude Delft marcheerde de troep langs de woning van den Kringleider, waar de krans werd afgehaald en vervolgens naar het Heldenkerkhof. Nadat de troep was aangetreden legden twee verpleegsters de krans aan het graf neer, waarna onder het brengen van de Duitschen groet eenige oogenblikken stilte in acht werd genomen.' (Delftsche Courant, 2 december 1940).* Op de Duitse Heldengedenkdagen van 16 maart 1941 en 1942 werden door de Duitse Weermacht en de NSNAP hier nog kransen gelegd (*Delftsche Courant*, 17 maart 1941 en *De Noord-Ooster* 17 maart 1942). Vanaf 1946 werden alle Duitse oorlogsgraven in Nederland geconcentreerd in Ysselsteyn (L) en met ook Latijnse kruizen.

10 Naar het Duitse rouwlied 'Ich hatte einen Kameraden' (tekst 1809)

Het Kadaster in de Tweede Wereldoorlog

Zacharias Klaasse

Voorspel

Ook de medewerkers van het Kadaster zullen aan het eind van de jaren 30 van de 20e eeuw iets van de politieke spanningen hebben gevoeld. Op 28 augustus 1939 werd een algemene mobilisatie afgeroepen. 25% van de landmeters van het Kadaster was gemobiliseerd. Hierdoor liep de achterstand bij het Kadaster op.

Middelburg: "Het is één puinhoop"

Tijdens de oorlogshandelingen in Middelburg op 17 mei 1940 werd het gehele Oost-Indisch Huis aan de Rotterdamse Kade - waarin het Kadaster gehuisvest was - vernietigd door brand. Dat historische pand, gebouwd in 1630, was oorspronkelijk bestemd als opslagplaats voor artikelen die schepen van de Verenigde Oost Indische Compagnie hadden aangevoerd.

Oost-Indisch Huis, Rotterdamse Kade 19, Middelburg

Oost-Indisch Huis, na de brand

De bewaring van de hypotheken en het kadaster zetelde in de vergaderzaal. Eén van de eerste bommen - kort na 13.30 uur - viel midden in de afdeling Kadaster. Binnen tien minuten brandde alles als een fakkel. Een moedige poging van de conciërge - ondanks voortgaand bombardement en mitrailleurvuur - om direct te gaan blussen, mislukte. De lage druk op de waterleiding was de oorzaak en … de brandweer moest al spoedig het brandende stadhuis gaan blussen. De medewerkers van het Kadaster zaten in de schuilkelder en konden het brandende gebouw ongedeerd verlaten. Terwijl de brand in alle hevigheid woedde, riep de 43-jarige bewaarder, de heer R. Meursinge Reynders (1897-1971), het personeel ergens bij elkaar om te bespreken hoe men de registers zou reconstrueren. Er bestonden van de kadastrale registratie twee afschriften: één bij de gemeentebesturen en één bij de Rijksbelastingdienst ten behoeve van de uitvoering van de Registratiewet, Successiewet e.d. (de zogenoemde registratieleggers). Helaas was het exemplaar van de Rijksbelastingdienst ook in het Oost- Indisch Huis aanwezig en dus verloren. Men besloot het exemplaar bij de gemeentebesturen (de zogenoemde gemeenteleggers) over te schrijven. De volgende dag begon het personeel daarmee. Toen enkele dagen later enkele mensen van het ministerie uit ’s-Gravenhage kwamen kijken, waren die er verwonderd over dat de mensen al met de opbouw van de registratie bezig waren. Reeds na tien maanden waren de kadastrale leggers gereed! Ook de kadastrale kaarten werden gereconstrueerd. Het Kadaster werd ondergebracht in de Abdij en de Balans. De hypotheken werden opnieuw ingeschreven.

De donkere bezettingsjaren

Een kleine greep uit de verslagen van enkele kantoren:
Kadaster te **Amsterdam**: Veel last van razzia’s, vordering van fietsen en gebrek aan banden en kolen. Het eten was verminderd tot vijf dunne sneetjes brood per dag met wat dunne soep uit een centrale keuken. De laatste zin uit het verslag zal niemand verbazen: “Alle personeelsleden zijn sterk vermagerd.”
Kadaster te **Breda**: Door onregelmatigheden op straat kon dagen niet worden gewerkt. Sommige tekenaars konden niet op kantoor komen omdat ze op straat opgepakt dreigden te worden om voor de Duitsers te werken. Door landmijnengevaar kon op veel plaatsen niet gemeten worden.
Kadaster te **Goes**: Veel vermist in 1940. De voorwerpen lagen in niet-afgesloten muurkasten en op schrijftafels in de landmeterskamer, waarin de staf van de Franse afdelingen enkele dagen verblijf heeft gehouden. Het kantoorgebouw werd eind 1944 gevorderd door de Duitse Weermacht. Daarna werd het gebouw tot november in beslag genomen door de Engelse troepen. Van september tot december 1944 kon niet worden gewerkt.
Kadaster te **Groningen**: Ook daar moet men op zaterdag 27 september 1941 om 11.30 uur alle metalen voorwerpen inleveren: van koper, messing, nikkel, tin, lood en legeringen daarvan. Ingeleverd: niets, ondanks dat bijv. landmeetkundige instrumenten die metalen toch bevatten!

Kadaster te **Rotterdam**: Bij de strijd om Rotterdam van 10 tot 14 mei 1940 waren bijna 900 burgers omgekomen, terwijl in de binnenstad een enorme ravage was aangericht. Ongeveer 25.000 woningen en 12.000 bedrijven waren verwoest. Wonderlijk genoeg werd het Kadaster gespaard. Wel werd na het bombardement de bewaring van de hypotheken, het kadaster en de scheepsbewijzen gehuisvest in het postkantoor.

Topografische Dienst: De Duitse bezetter nam de Topografische Dienst al snel in handen. Op 16 november 1940 werd de waarnemend directeur van de Topografische Dienst, de heer A. van Hengel, "eervol" ontslagen. Hij werd opgevolgd door Hauptmann Ing. Feige. Met ingang van 20 april 1943 werd Major Jorke benoemd tot verantwoordelijk Leider van de Topografische Dienst. In 1943 dwongen de Duitsers de dienst te verhuizen naar Utrecht. Het heen en weer reizen van het personeel tussen Den Haag en Utrecht werd echter na de spoorwegstaking in september 1944 onmogelijk, zodat het werk volledig kwam stil te liggen.[1]

Bureau voor Buitengewoon Landmeetkundig Werk: Bij besluit van 25 oktober 1940 werd per 1 januari 1941 een Dienst voor Buitengewoon Landmeetkundig Werk (B.L.W.) ingesteld. Naast het hoofdbureau in Delft werden zes bureaus ingesteld, namelijk te Groningen, Zwolle, Almelo, Utrecht, 's-Hertogenbosch en Eindhoven. In 's-Gravenhage werd het Centraal tekenbureau, met 25 personeelsleden, ook tot het B.L.W. gerekend. Het kantoor in Delft werd per 21 augustus 1942 verplaatst naar 's-Gravenhage. Bij het instellingsbesluit werd de volgende toelichting gegeven: "De gestadige toeneming van het aantal ruilverkavelingen en het belang van een snelle uitvoering van andere cultuurtechnische werken doen de behoefte ontstaan aan een organisatie welke in korten tijd een groote hoeveelheid landmeetkundig werk zou kunnen ten uitvoer brengen." De leiding kreeg professor J.M. Tienstra te Delft, daarbij terzijde gestaan door landmeter W.F. Stoorvogel (1893-1985). Dat was het officiële verhaal. De werkelijke bedoeling daarachter was: een veilige werkplek te creëren om medewerkers te behoeden voor tewerkstelling in Duitsland, de Arbeitseinsatz! Stoorvogel nam per 1 augustus 1942 de leiding van Tienstra over.

Prof. J.M. Tienstra (1895-1951)

Als er te weinig werk was, werd het werk gewoon verscheurd en men begon opnieuw. Vooral studenten die de zogenoemde loyaliteitsverklaring niet hadden getekend, waren bij B.L.W. gevrijwaard tegen de Arbeitseinsatz. Ik sprak er enkele jaren geleden Ruud Hof (1920) over, die bij B.L.W. in Eindhoven heeft gewerkt. Zijn chef, ir. E.H.W. Visser, kreeg het verzoek om aan het Ministerie (lees: de Duitsers) op te geven hoeveel mannen onder de 25 jaar daar werkten. Visser gaf op: nul. Later moest hij opgeven hoeveel mannen boven de 25 jaar er werkten. Ook toen gaf hij op: nul. Doordat de instanties soms langs elkaar heen werkten is hij er goed vanaf gekomen.

Het werk

Het aantal ingeschreven akten liep terug van ca. 120.000 akten (1940) tot ca. 17.000 (1945). Het gewone werk kwam op den duur ongeveer stil te liggen. Daar stond tegenover dat de oorlog en de bezetting veel werk gaven. Een greep uit het vele werk in de openbare registers, de kadastrale registratie en de kadastrale kaarten:

- Verwoeste percelen werden onteigend. Alleen al in Rotterdam werd de eigendom van 26.000 woningen gevorderd.
- 6.000 hectare landbouwgrond, 20.000 panden en 8.000 hypotheken van Joden werden "verkocht en overgedragen", na inbeheerneming door Duitse instellingen. Dat leidde tot de verwerking van 48.000 stukken.
- De vernieuwing van hypotheken in Middelburg en Nijmegen, de registratie van nietontplofte bommen, de vernietiging van 3.000 schepen, de verwoesting van 110.000 gebouwen, enz.

1 Zie ook: Adri den Boer, Vijf jaar kaartenmaken in beeld, in: *Geo-Info* 2017-5, p. 38-43.

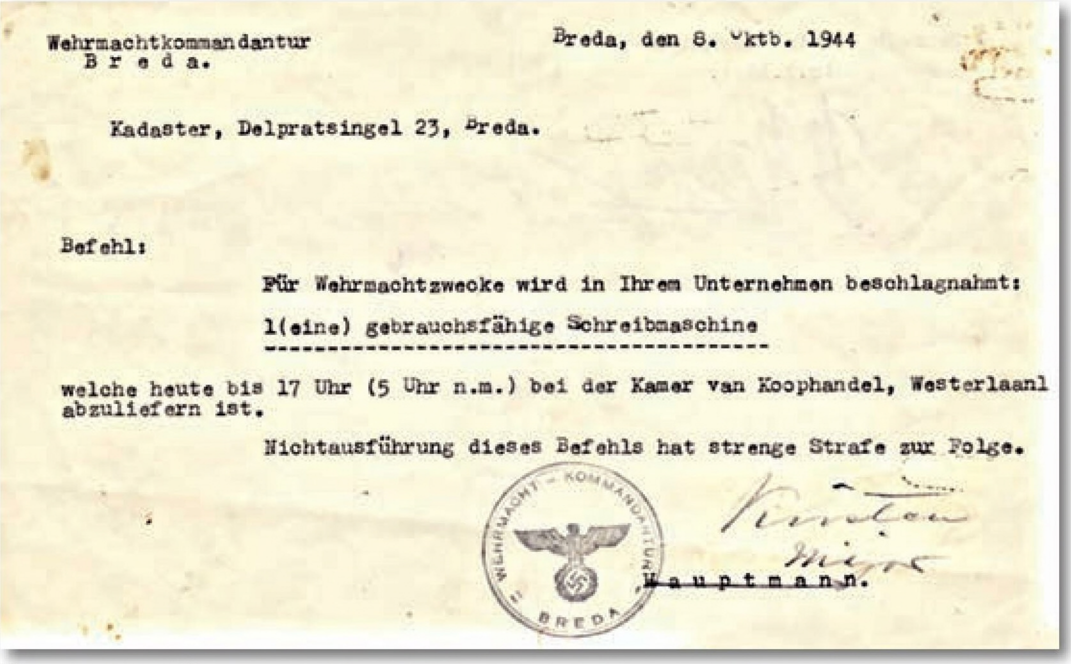

Wehrmachtkommandantur
B r e d a.

Breda, den 8. Oktb. 1944

Kadaster, Delpratsingel 23, Breda.

Befehl:

Für Wehrmachtzwecke wird in Ihrem Unternehmen beschlagnahmt:

1(eine) gebrauchsfähige Schreibmaschine

welche heute bis 17 Uhr (5 Uhr n.m.) bei der Kamer van Koophandel, Westerlaanl abzuliefern ist.

Nichtausführung dieses Befehls hat strenge Strafe zur Folge.

WEHRMACHT - KOMMANDANTUR BREDA

~~Hauptmann.~~ Major

Niets was meer veilig.

Joodse onderduiker J. Tas actief (accu!) op de zolder van het Kadaster te Alkmaar

Zij stierven voor het Vaderland

Tijdens de bezetting verloren vier medewerkers van het Kadaster het leven door oorlogshandelingen, van wie drie door hun werk in het verzet. De moeilijkheden waren vele: onderduik, krijgsgevangenschap, razzia's, honger, koude, het tekenen van de Ariërverklaring, het werken voor de vijand, het verstrekken van kadastrale informatie aan de bezetters, enz.

Christine van Heesch (1915-1944)

Christine was tekenaar bij het Kadaster te Zutphen. Zij was verloofd met Ynze Dikkerboom, leider van de knokploeg in Harfsen-Gorssel. Christine was ook lid van die knokploeg. In de vroege morgen van 14 oktober 1944 werd de boerderij Het Zonnenberg te Harfsen, waar zich veel onderduikers bevonden, omsingeld, leeggeroofd en in brand gestoken. De bewoner van de boerderij en dertien onderduikers werden gearresteerd en afgevoerd. Vervolgens gingen de landwachters, SD-ers en SS-ers, naar een uitgegraven schuilhut in de bossen bij Harfsen. In deze hut bevonden zich Ynze Dikkerboom en een kameraad. Een verraden zaak. En dat gold ook voor de schuilhut waar ze dachten veilig te zijn. In de hut bevonden zich belangrijke documenten en wapens. De twee werden tijdig gewaarschuwd door Christine van Heesch. Dikkerbooms maat kon

wegkomen. Samen met zijn verloofde verstopte Dikkerboom zich in de ‘verscholen’ kamer van de hut, die heel goed verborgen was. De Duitsers konden de kamer niet vinden, maar gooiden bij het verlaten van het hol enkele handgranaten naar binnen. De in het hol verstopte munitie ontplofte en de twee geliefden kwamen om.

Het gezamenlijke personeel van den Landmeetkundigen Dienst van het Kadaster te Zutphen vervult bij dezen de treurige plicht U mede te deelen dat

CHRISTINE VAN HEESCH

teekenares van het Kadaster, in den ouderdom van 30 jaar op 14 October 1944 te Harfsen en

WILLEM ANTON DE BOONE

teekenaar van het Kadaster in den ouderdom van 34 jaar op 8 Maart 1945 bij Woeste Hoeve het leven lieten in dienst van het Vaderland.

Hun nagedachtenis zal bij ons in hooge eere blijven.

De Vrije Pers, 15 mei 1945

Willem Anton de Boone (1911-1945)

Ook Wim de Boone was tekenaar bij het Kadaster te Zutphen en lid van de Knokploeg Laren-Noord. Eind 1944 werden in Harfsen en omgeving door de Sicherheitsdienst verschillende invallen gedaan bij verzetsmensen, waarvan ook Wim slachtoffer werd. Alles wees op verraad. Men dacht dat het één van de koeriersters was. Het bleek namelijk dat koerierster X een verhouding had gehad met de Ortskommandant van Zutphen. Op 21 november 1944 wilde men deze koerierster hierover stevig ondervragen. Na met haar te hebben afgesproken voor zogenaamd een nieuwe opdracht, ging één van de jongens haar tegemoet. Hij werd direct gevangen genomen. Wim werd gevangen gezet in De Oxerhof in Colmschate. Op de dag van de executie, 8 maart 1945 te Apeldoorn, Woeste Hoeve, was Wim 34 jaar oud. Hij was gehuwd, had geen kinderen.

Eduard Jacobus Wilbrink (1914-1945)

De mislukte aanslag in de nacht van 6 op 7 maart 1945 op - toevallig - de hoge SS- en Polizeiführer Rauter bij Woeste Hoeve op de Veluwe, had desastreuze gevolgen voor Eduard Jacobus Wilbrink te Geldermalsen. Eduard was tekenaar bij het Kadaster, waarschijnlijk te Tiel. Hij was lid van het verzet en naar het schijnt betrokken bij de vluchtroute voor geallieerde piloten die deels door het Trichtse Veld liep. Vermoedelijk vanwege deze activiteiten werd hij eind 1944 door de Sicherheitsdienst gearresteerd en overgebracht naar de gevangenis in Utrecht. Hier werd hij gemarteld om hem tot bekentenissen te dwingen. Een dag na de genoemde aanslag executeerden de Duitsers als represaille 117 gevangenen bij de plaats van de aanslag en nog eens 111 andere gevangenen. Uit de gevangenis op het Wolvenplein in Utrecht werden zes personen, onder wie Eduard Jacobus Wilbrink, uitgekozen en op 8 maart 1945 in Fort De Bilt gefusilleerd.

Eduard Jacobus Wilbrink

In het (Duitse) spoor

- In juni 1940 werd bepaald dat van openbare gebouwen geen nationale vlaggen mochten

worden uitgestoken, de oranjevlag hierbij inbegrepen.

- Bij gedenkdagen van het Huis van Oranje mocht geen enkele gunstige gezindheid ten opzichte van dat Huis getoond worden (geen insignes, bloemen, strikjes, vlaggen, enz.). De kantoren waren op Koninginnedag (31 augustus) gewoon open. Er mochten echter geen stukken worden in- of overgeschreven in de openbare registers, want op grond van het koninklijk besluit van 1 augustus 1828 zijn de kantoren op die dag gesloten voor het publiek.
- In september 1940 kwam het verbod voor ambtenaren om insignes of andere onderscheidingstekens te dragen. In februari 1942 kwam eindelijk de toevoeging: maar dat geldt niet voor NSB-insignes!
- In november 1940 kwam nóg een anti-Oranje voorschrift: beeltenissen van Prins Bernhard moeten uit overheidsgebouwen verdwijnen. In juni 1941 werd dit voorschrift uitgebreid tot alle levende leden van het Huis van Oranje.
- Bij besluiten van 28 juli 1941 en 27 januari 1942 werden voor de toepassing van belastingwetten en de kadastrale tarieven het Duitse bezettingsbestuur en de N.S.D.A.P. gelijkgesteld met "de Staat", *"zolang de tegenwoordige buitengewone toestanden voortduren"*. De N.S.D.A.P. was de extreme nationaalsocialistische arbeiderspartij in Duitsland, met Adolf Hitler als boegbeeld.
- De bezetter heeft ook de formule van de eed aangepast. Iedere ambtenaar moest de eed afleggen. Men moest toen zeker geen gehoorzaamheid aan de Koningin of de Grondwet zweren, maar: Ik zweer dat ik het in het bezette Nederlandse gebied geldende recht zal toepassen en naleven.
- Er mocht buitengewoon verlof worden verleend aan ambtenaren die defilés, optochten enz. van bijzondere betekenis (lees: NSB-manifestaties) wilden bijwonen.
- Eveneens in maart 1942 werd de ambtenaren opgedragen om beleefd te zijn tegen NSB-collega's. Die laatsten werden opgeroepen om zelf ook beleefd te zijn.
- In oktober 1942 moesten de bewaarders opgave doen van de onroerende goederen van 25 Marxistische Partijen, o.a. de S.D.A.P., C.P.N., maar ook … de Nederlandse Federatie van Sigarenmakers en Tabakbewerkers.
- In mei 1943 werd bepaald dat brieven aan Duitse instanties in de Duitse taal moeten worden gesteld!

Gewetensconflicten

De Duitse bezetting wilde de Joden stapsgewijs isoleren van de samenleving. In oktober 1940 kreeg het hele overheidsapparaat, dus ook het Kadaster, een 'niet-joodverklaring' toegestuurd. Bijna alle ambtenaren vulden het formulier (hierbij afgedrukt) in. Daarna werden alle Joodse ambtenaren ontslagen. Velen zullen de verklaring met afschuw ingevuld hebben.

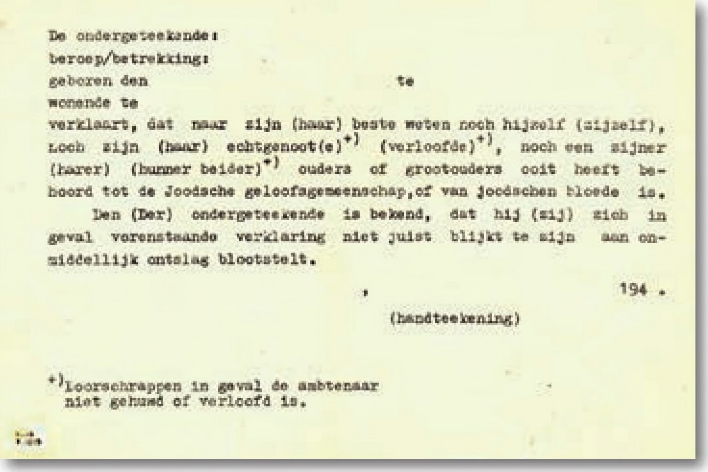

De ondergeteekende:
beroep/betrekking:
geboren den te
wonende te
verklaart, dat naar zijn (haar) beste weten noch hijzelf (zijzelf), noch zijn (haar) echtgenoot(e)+) (verloofde)+), noch een zijner (harer) (hunner beider)+) ouders of grootouders ooit heeft behoord tot de Joodsche geloofsgemeenschap, of van joodschen bloede is.
Den (Der) ondergeteekende is bekend, dat hij (zij) zich in geval vorenstaande verklaring niet juist blijkt te zijn aan onmiddellijk ontslag blootstelt.

, 194 .

(handteekening)

+) Doorschrappen in geval de ambtenaar niet gehuwd of verloofd is.

Zou ik dat ondertekend hebben?

Nijmegen: Kadaster vernietigd door "Market Garden"

Bij de slag om Nijmegen - onderdeel van "Operatie Market Garden" - werd het Kadaster daar verwoest. In Nijmegen was de situatie bij het Kadaster anders dan in Middelburg in mei 1940: In Middelburg waren ook de registratieleggers verbrand, zodat men aangewezen was op de overschrijving van de gemeenteleggers. In Nijmegen waren de registratieleggers be-

waardgebleven. Was men in Middelburg de dag na de brand reeds met het herstel bezig, in Nijmegen was men eind 1946 nog nauwelijks daarmee begonnen! Nu was door de oorlog het werken van september 1944 tot maart 1945 ook vrijwel onmogelijk. Bewaarder C.J. Kluvers (1888-1975) vond het overschrijven van de leggers niet echt nodig: de registratieleggers konden dienen als kadastrale registratie. Ook in Nijmegen moesten de hypotheken opnieuw worden ingeschreven in de openbare registers. Dat is na de oorlog geregeld. Na de brand werd het Kadaster ondergebracht in het pand Parkweg 100 te Nijmegen.

In tegenstelling tot het Kadastergebouw te Nijmegen bleef het Kadaster in Arnhem (Nieuwstraat) gespaard. Op onderstaande foto is het Kadastergebouw links te zien.

Gespaarde Kadastergebouw te Arnhem.

Na de bevrijding

- Te weinig vaderlandslievend: In enkele gevallen kwam het tot een veroordelen, zoals dit geval: Het hoofd van de landmeetkundige dienst van het Kadaster te Roermond diende op 15 augustus 1945 een klacht in bij het Militair Gezag in Noord-Limburg over tekenaar J.R. Drie dagen later schreef de commissie voor zuivering van belastingpersoneel dat de klacht in behandeling was genomen. De klacht was gegrond op rapporten van de Commandant van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten te Vlodrop. De tekenaar had allerlei opdrachten uitgevoerd voor de NSB-burgemeester van Vlodrop en hij werkte mee met de Grüne Polizei aan een razzia op jonge mannen. Na het onderzoek naar de klacht besloot de Minister van Financiën op 19 augustus 1946 om R. te berispen. Een milde straf, lijkt mij. Soms liep het beter af: Het Tribunaal te Goes behandelde kort na de oorlog de zaak van G.M. te Goes, schrijver bij het Kadaster aldaar. Hij was drie maanden lid, of in ieder geval sympathisant, geweest van de NSB. Hij schreef brieven aan Leider Mussert dat hij zijn beweging gunstig gezind was. Hoe was dat - zo vroeg het Tribunaal - allemaal zo gekomen? Verdachte zei dat de zoon van zijn kostjuffrouw hem sterk had beïnvloed, maar na drie maanden vielen hem de schellen van de ogen. Opvallend tijdens de zitting was dat verdachte zich uitte in dichterlijke taal. De President, die gaandeweg schik leek te krijgen in deze verdachte: *"Wilde u soms burgemeester worden?"* Verdachte: *"Nee, daar ben ik niet geschikt voor."* Zijn raadsman zag niet veel kwaad in verdachte en verklaarde dat het Kadaster hem graag terug wilde. Het Tribunaal dacht ook in die richting: zijn NSB-tijd werd hem van harte vergeven en zo werkte hij weer als schrijver bij het Kadaster.

- Rechtsherstel: M.A. Hollestelle, hypotheekbewaarder te Arnhem, ontving rechtsherstel. Hij had in mei 1943 geweigerd een Duitse officier de hand te geven. Hij werd ontslagen en in kamp Vught opgesloten. Toen hij daar weer uit kwam heeft hij de belangen van zijn kantoor in Arnhem zoveel mogelijk behar-

tigd. Op 11 mei 1945 schreef Hollestelle een brief aan de directeur van 's Rijks belastingen te Arnhem. Hij schreef dat hij op 3 mei 1945 een onderhoud had met de Secretaris-Generaal van Financiën over zijn ontslag in verband met zijn *"openbare deutschfeindliche houding"*. Verder zei hij dat hij zijn ontslag als niet-geldig had beschouwd en dus, na het vertrek van de bezetter, weer gewoon aan het werk was gegaan. Maar dat was - schreef hij - geen juiste opvatting, gezien het Besluit rechtsherstel ontslagen ambtenaren. De Minister van Financiën herstelde hem per 12 juli 1945 in zijn functie en gaf hem zijn salaris vanaf 16 mei 1943, hoewel dat niet zonder meer voortvloeide uit het Besluit rechtsherstel. Hij kreeg de achterstallige *f* 7388 (bruto) wel.

M.A. Hollestelle

- Mr. K.J. Bes, de op last van de bezetter ontslagen hypotheekbewaarder te Zwolle, werd per 4 mei 1945 door de Militair Commissaris in de provincie Overijssel te Zwolle tijdelijk weer in deze functie benoemd. Vanaf maart 1945 ondertekende hij overigens alweer de openbare registers. De directeur van 's Rijks belastingen te Zwolle had Bes op 27 april 1945 gepolst of hij prijs stelde op een wederaanstelling. Bes schreef op 1 mei 1945 terug dat hij weer als bewaarder wilde functioneren, maar dat hij bezwaar had tegen het woord *"weder-aanstelling"*. Bes - nog altijd strijdbaar - schreef: *"Voor een Staat die zich respecteert moet het door de moffen aan mij verleende ontslag volkomen waardeloos zijn."* De Minister van Financiën herstelde Bes in ere: hij kreeg rechtsherstel en salaris vanaf mei 1943.

Mr. K.J. Bes

Uit een rapport van de hypotheekbewaarder te Amsterdam na de oorlog:

In 1941 en 1942 is het kantoor volkomen ontwricht geweest door de ontzaggelijke hoeveelheid werk, ontstaan door Verordening 154/1941 betreffende de onteigening van Joods grondbezit.

- Drie schrijvers konden door de spoorwegstaking het kantoor niet bereiken.
- Twee schrijvers moesten onderduiken.
- Anderen konden door ziekte, uitputting en gebrek aan kleding niet op het werk verschijnen.
- Een medewerker is weggevoerd in krijgsgevangenschap.
- Er moeten grote hoeveelheden informatie verstrekt worden in verband met rechtsherstel.
- Er zijn grote achterstanden door verkorting van de werktijden, ernstige ziektegevallen, het wegblijven van medewerkers die buiten Amsterdam wonen. Daardoor is er 30% minder werkkracht.

1943: het Oosten riep ook landmeters

Adri den Boer

De 75-jarige herdenking van de bevrijding levert veel publicaties op over WOII, net zoals eerdere 'jubilea' dat deden. In mijn column 'WOII en oud papier' in DHC 2005-2 haalde ik uit *Photogrammetria* 1941-2 al een Wild-advertentie aan met hun vertegenwoordigingen in niet alleen het Altreich, maar ook in de Ostmark. (Uit de personaliarubriek werd ook geciteerd dat een professor van de TH Stuttgart was *'gefallen als Major und Kommandeur einer Heeres-Vermessungsabteilung in Rusland'*. Deze Leo Fritz was een 'Vorkämpfer für die Photogrammetrie' en redacteur Willem Schermerhorn zal hem dus wel gekend hebben!)

Om input te krijgen voor deze geplande bredere bijdrage is in *Geo-Info* 2019-4 een oproep anno 1943 herhaald van de Nederlandsche Oost-Compagnie N.V. (NOC) aan landmeetfirma's om miljoenen hectares *Zuid-Rusland* op te meten en in kaart te brengen. Het leverde evenmin een reactie op als in DHC 2012-1 mijn columntitel 'Meer oorlogsverhalen svp'. Ook het in DHC 2019-3 memoreren van de vraag uit *Geo-Info* 2019-4 leverde geen reactie op.

Het oud-NSB-kamerlid mr. Meinoud Rost van Tonningen had de NOC opgezet met deelname van 'zijn' Nederlandsche Bank, maar ook van de staat en van de havengemeenten Amsterdam en Rotterdam! De compagnie gaf in 1942 al een wervend boek uit met de titel *'Het Oosten roept'*. De NOC was maar één van de acties voor de Oostinzet, maar wel de meest ambitieuze! (Een eerdere en meer private was van de CULANO (Commissie tot Uitzending van LAndbouwers Naar Oost-Europa) van de Heidemij-directeur ir. Cees Staf.) 'Rost van Tonningen werd na de oorlog opgepakt en pleegde in de gevangenis van Scheveningen zelfmoord, maar Staf werd in de jaren vijftig gewoon minister van oorlog', aldus een recent boek.[1] In geen enkel ander bezet land ontving de Duitse kolonisatiepolitiek zoveel bijval als in Nederland.[2] De NOC was goed voor werving en administratie van circa 5.500 vrijwilligers. Werden van en in andere bezette landen ook zóveel landmeters gevraagd als hier? Was er ook geen arrogante Delftse civiel ingenieur (oud-waterstater) die voor Nederlandse vrijwilligers aan het Oostfront als beloning Mussert-kruizen liet maken met de tekst *'Hou en Trou, Mussert 1941'*? (De onderscheiding mocht van de Duitsers niet op het SS-uniform worden gedragen!)

NOC als navolger van VOC

Het verleden speelde *een 'heuse rol in de officiële discours''*. Dat Hollanders en Vlamingen vroeger al deden aan oostkolonisatie moest alleen *'bewismässig erhärtet'* worden, maar concreet was dat *'de toekomstige overheveling van Nederlandse boeren naar Oost-Europa diende te worden voorbereid om zo de bevolkingsdruk van de Germaanse ruimte te verlichten. Ook hier werd dus een aspect van het Nederlandse collectieve bewustzijn (de 'Oostkolonisatie') om instrumentele redenen bespeeld.'* [3]

De afkorting NOC voor de Nederlandsche Oost-Compagnie N.V. was een herinnering aan de Verenigde Oost-Indische Compagie, de VOC. Men keek niet alleen naar het voorvaderlijk voorbeeld met Indië. De historicus dr Johan Theunisz (1900-1972), voorzitter van de Volksche Werkgemeenschap, werd in 1941 als leraar vrijgesteld voor studie naar de Nederlandse Oostkolonisatie van vroeger om als voorbeeld te dienen. In 1942 verscheen van hem in minstens twee drukken bij de SS-uitgeverij Hamer de uitgave 'Naar Oostland. Nederlandsche Kolonisatie in Europa'. Naast een nieuwe kaart van hemzelf daarover bevat het boekje ook een kaart van de Altmark door

1 Marc Jansen, Grensland. Een geschiedenis van Oekraïne, Amsterdam 2014, p. 136
2 Geraldien von Freitag Drabbe Künzel, Hitlers broedervolk. De Nederlandse bijdrage aan de kolonisatiepolitiek van de nazi's in Oost-Europa, Amsterdam 2016, p. 15
3 Marnix Beyen, Oorlog en verleden. Nationale geschiedenis van België en Nederland, 1938-1947, Amsterdam 2002, p. 138

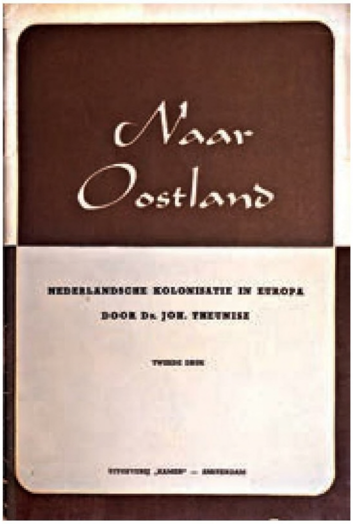

Omslag van 'Naar Oostland', uitg. Hamer, 1942 (collectie auteur)...

...met nieuwe historiserende kaart 'De Nederlandsche Oostkolonisatie' plus...

Gerredt Dirck Loos, landmeter te Wormer, getekend in 1649 voor de kolonisatie met Nederlandse boeren van die streek door de Grote Keurvorst. (Zijn admissie prijkt niet in 'Muller & Zandvliet' en zijn naam mankeert in het Repertorium van Nederlandse kaartmakers van M. Donkersloot uit 2003. De kaart uit het Geh. Pruis. Staatsarchief te Berlijn-Dahlem is op internet buiten publicaties van Theunisz. niet te vinden en is hierbij in het zwart-wit van 1942 opgenomen. (Dankzij Theunisz. prijkt Loos ook nog in een Sibbe-artikel.[4]) Gememoreerd worden ook zaken van verder naar het Oosten: 'In de geheele Oekraïne woonden in 1914 zeker een 75.000 Doopsgezinden van Nederlandsche afkomst' is maar één ander voorbeeld. Uiteraard besluit het geschiedenisboekje met de uitroep dat de Oostkolonisatie ook de toekomst is bij de verdere beschaving van Europa!

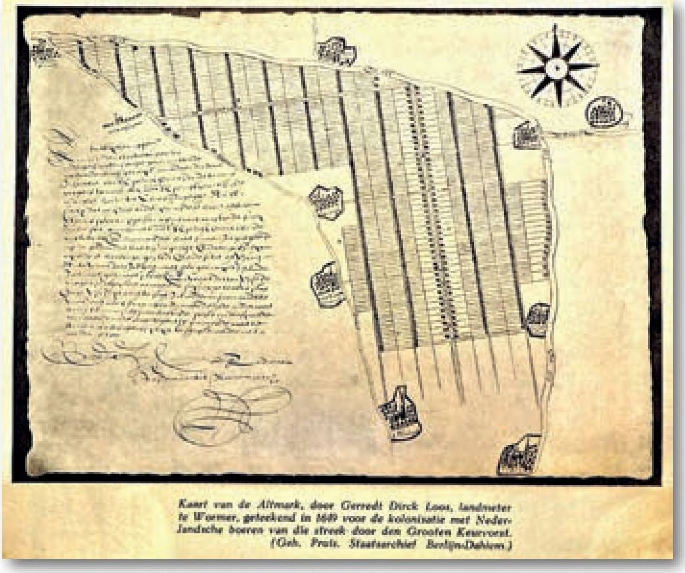

...kaart van de Altmark door Gerredt Dirck Loos, landmeter te Wormer, getekend in 1649 voor de kolonisatie met Nederlandse boeren van die streek door de Grote Keurvorst.

Dr. Theunisz wilde nota bene de oprichting van een monopolistisch Nederlands Instituut voor Geschiedenis. ('Buiten dit Nederlands Instituut mogen geen andere historische verenigingen bestaan en geen publicaties verschijnen.')[5] Het ging niet door.
Een krant versloeg in deze tijd een openbare vergadering van de NSB in de boerengemeente

4 J. Theunisz, De Nederlandsche kolonisatie in Brandenburg in de 17de eeuw' in *Sibbe*, 15-08-1944
5 Marnix Beyen, op.cit., p. 176

Lopik. Spreker A.J. Spelt had daar als onderwerp 'Nieuw Nederland in een nieuw Europa'. Hij betoogde dat het zeer waarschijnlijk was dat de Indische bezittingen verloren zouden zijn en emigratie nodig was. *'Alle Nederlanders zullen straks werk hebben, doch niet uitsluitend in eigen land, maar ook in andere gebieden van Europa, o.a. in de Oekraïne'*, aldus een volzin![6] In deze tijd ook schreef een burgemeester in zijn dagboek: *'In maart onze laatste vergadering gehouden van de commissie inzake het oprichten van Bouwspaarkassen. Hier vertelde prof. Van Beusekom dat voor Rost van Tonningen geen woningbouwprobleem na de oorlog bestond, daar dan 3 miljoen Nederlanders maar naar de Oekraïne overgebracht zouden worden'*. In mei 1942 verscheen een leidersverhaal van NSB-boeren die eind 1941 al naar Wit-Rusland getrokken waren. Het doel van de uitzending was de stichting van een grote Nederlandse kolonie, *'waar plaats zal zijn voor de rond de drie miljoen Nederlanders die er in Nederland teveel zijn...'* [7] (Bij de 'omvolking' moesten de Slaven wijken voor de Germanen!) Herrie kwam er pas van dat aantal toen andere kranten het overnamen. Op 10 juni deed het Reichskommissariaat aan de pers weten *'dat het getal van 3 miljoen, aangevende het aantal Nederlanders dat eventueel door de Oostcompagnie naar Oostland gebracht zou kunnen worden, verder niet genoemd mag worden.'* Overigens ging Himmler eind 1940 of begin 1941 al akkoord met de 'voor na de oorlog ontworpen Oostkolonisatie' van Nederlanders en Vlamingen.[8] Van de 'Blutwall' die het Germaanse rijk tegen de 'Slavische horden' moest beschermen werd niét afgezien.
In 1942 ging ook in de aangepaste Nederlandse kranten de propaganda over veroveringen in het 'Oostland' en Oekraïne door. Het blad van de Nederlandse SS publiceerde in een bijdrage 'Het oosten wacht. De plannen van den Reichsführer SS': *'Tuinlieden, landschapsarchitecten, landmeters, boschbouwkundigen, deskundigen op het gebied van dorps- en stedenbouw volgen den soldaat op den voet.'* [9]

Landmeetadvertenties van NOC

Minstens drie kranten[10] van 23 januari 1943 hadden twee eendere advertenties van de NOC. Een vierde en een vijfde[11] krant kregen dezelfde twee advertenties voor hun edities van 4 en 6 februari 1943. (Op 2 februari 1943 verloren de nazi's intussen de Slag om Stalingrad.) Die NOC, Amaliastraat 1 te Den Haag (tel. 180834), zocht in de ene advertentie *'een of meer landmeetfirma's voor het opmeten en in kaart brengen van een 3 millioen ha. groot gebied in Zuid-Rusland.'* In een tweede advertentie vroeg de NOC zelf voor een 'groot irrigatieproject in Zuid-Oekraine en Krim' onder meer nog uitvoerige sollicitaties voor:

Amaliastraat hoek Mauritskade in Den Haag, muur-geschiedschrijving van de Nationaal-Socialistische Nederlandsche Arbeiderspartij ca 1940 (Beeldbank Den Haag). Van dit piepkleine partijtje voor fanatici, die de NSB te netjes vonden, was ook NOC-Agent Heerma lid, toeval of niet?[12]

- *'1 hoofd-ingenieur (acad. opl.), die landmeten, topografie en luchtfotogammetrie beheerscht.*
- *(...)*
- *5 landmeters voor het meten van het hoofdnet.*

6 *Schoonhovensche Courant* , 4 maart 1942
7 Agrarisch weekblad *De Landstand*, 22 mei 1942
8 L. de Jong, Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 6 eerste helft, Den Haag 1975, p. 432/433
9 *Storm*, 29 mei 1942
10 *De Tijd*, Het Nationale dagblad: voor het Nederlandsche volk (NSB-blad) en Het Volk: dagblad van de arbeiderspartij
11 *De Telegraaf* resp. *Algemeen Handelsblad*
12 *Historisch Nieuwsblad* 2020-4, p. 32

De Nederlandsche Oost-Compagnie N.V.
zoekt
een of meer LANDMEETFIRMA'S,
voor het opmeten en in kaart brengen van een 3 millioen ha. groot gebied in ZUID-RUSLAND.
Amaliastr. 1, Den Haag, tel. 180834.

Algemeen Handelsblad, 6 februari 1943

De Nederlandsche Oost-Compagnie N.V.
zoekt voor groot irrigatie-project in ZUID-OEKRAINE en KRIM:
1 HOOFD-INGENIEUR (acad. opl.), die landmeten, topografie en luchtfotogammetrie beheerscht.
5 INGENIEURS (acad. opl.) en
5 LANDMETERS voor het meten van het hoofdnet.
10 INGENIEURS (Midd. opl.) voor het bewerken der luchtfoto's, uitwerken en inteekenen der opmetingen, etc.
3 WERKTUIGKUNDIGE INGENIEURS (acad.

Algemeen Handelsblad, 6 februari 1943
(bovenhelft tweede advertentie)

– *10 ingenieurs (Midd.opl.) voor het bewerken der luchtfoto's, uitwerken en inteekenen der opmetingen, etc.'*

Getuigen de advertentieteksten niet van minstens enige deskundigheid (afgezien van de in alle edities mankerende letter r in 'fotogammetrie')? Zou de NOC-Agent ir. P.S. Heerma, in 1931 afgestudeerd als Delfts civiel ir, daarbij een rol kunnen hebben gespeeld?[13]

Een derde advertentie van de NOC op dezelfde pagina vroeg voor het overbrengen van schepen van Duitsland, binnendoor naar West-Rusland, een groot aantal schippers, stokers, etc. Ernaast stond een grotere advertentie met een foto van een Delftse civiel ir. als 'De Leider van het Nederlandsche Volk': 'Ik doe een beroep op het goedwillende deel der natie om niet langer afwachtend te blijven toezien' (Mussert, Nieuwjaarsrede 1943).

Het *Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde* verscheen in 1943 al niet meer, dus eventuele aandacht voor het meetwerk daarin kon bij voorbaat niet. Het *Orgaan TAK* verscheen tot 1944, maar schreef er niets over.

Het koloniaal succes van de NOC was beperkt. In het najaar van 1943 trok Duitsland zich terug uit de Oekraïne en werd de aandacht verlegd naar de Baltische staten. Toen in de loop van 1944 de gebieden door de Russen werden bezet, trokken de Nederlandse emigranten deels gedwongen naar Duitsland om de mannen aan het front te vervangen. De Nederlandse Oost-Compagnie werd feitelijk ontmanteld na Dolle Dinsdag, 5 september 1944, toen de geruchten gingen dat de geallieerden een doorbraak zouden forceren en Nederland bevrijd zou worden. Het Haagse kantoor werd gesloten.[14]

Berichtgeving na WOII

Na WOII kreeg de NOC-leiding straffen opgelegd (als ze niet zoals de NOC-Agent en SS-er ir. P.S. Heerma 'bruine bekeerlingen' werden). Naast ontneming van het kiesrecht verschilden deze van drie tot zeven jaar onvrijheid. (Directeur mr. Daniël Krantz kwam toch eind 1949 al vrij.) Het brein achter de organisatie, Meinoud Rost van Tonningen, pleegde op 6 juni zelfmoord in de gevangenis van Scheveningen.[15]

In 1947 was de NOC de Nederlandse staat nog 18 miljoen gulden schuldig.[16] Intussen startte die staat grootschalige emigratieprogramma's naar elders…

In de DHC/GIN-tijdschriftendatabank vind je geen treffers op Oost-Compagnie of 'Amaliastr.' (Terzijde: in het forse pand Amaliastraat 1 uit 1873 huist nu de Griekse Ambassade.) Senioren herinneren zich ook geen vakgeschiedschrijving ter zake (meer?). In persverslagen van Bijzondere Gerechtshoven (voor zwaardere gevallen dan 'tribunalen') komen enkele oost-landmeters na WOII wel met hun volledige namen voor en die kranten staan nu ook deels op internet!

13 Bouwer in troebel water. Offshorepionier Pieter Schelte Heerma, in: *Historisch Nieuwsblad* 2020-4, p. 30 e.v.
14 Jan Braakman, Boeren in dienst van Hitler: geen onverdeeld succes, in: Boerderij, 6 mei 2016
15 D. Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, Amsterdam 2004, p. 179
16 Geraldien von Freitag Drabbe Künzel, op cit, p. 243

De individuele landmeter Berend Pot te De Groeve, die voor de Oost-Compagnie naar Lithauen trok en tegen wie na WOII gevangenisstraf werd geëist, werd vrijgesproken.[17]

EEN OOSTGANGER.

De 27-jarigie landmeter Berend Pot te De Groeve ging in 1942 vrijwillig naar Duitschland te werken. Hij bleef hier echter niet lang, en keerde weer naar ons land terug. In 1943 kreeg hij een oproep, om zich voor arbeidsinzet te melden en daar verd. gaarne in zijn vak wilde blijven, ging hij vrijwillig voor de Oost-Compagnie naar Lithauen.

Pres.: Begreep U, dat U hiermede de Duitschers hulp verleende?

Verd.: Neen, dat begrijp ik nu nog niet, want ik deed niets anders dan turf vervenen.

Pres.: De Duitschers hadden er belang bij, dat de bezette landen zoo goed mogelijk geexploiteerd werden.

De Adv. Fiscaal eischte een gev.straf van 2 jaar.

De raadsman, Mr. G. P. Haverkamp te Groningen achtte het tenlaste gelegde niet bewezen en vroeg onmiddellijke invrijheidstelling, wat door het Hof toegestaan werd

Provinciale Drentsche en Asser Courant, 31 januari 1947

Ook de toen 54-jarige landmeter A.G. Lagerwey uit Groenekan (nimmer in K&L voorkomend) kwam eind 1947 vanwege zijn spionage

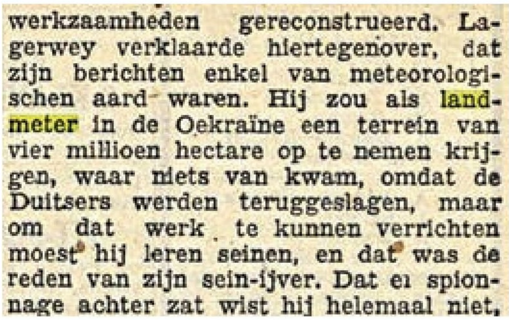
werkzaamheden gereconstrueerd. Lagerwey verklaarde hiertegenover, dat zijn berichten enkel van meteorologischen aard waren. Hij zou als landmeter in de Oekraïne een terrein van vier millioen hectare op te nemen krijgen, waar niets van kwam, omdat de Duitsers werden teruggeslagen, maar om dat werk te kunnen verrichten moest hij leren seinen, en dat was de reden van zijn sein-ijver. Dat er spionnage achter zat wist hij helemaal niet.

Trouw, 5 december 1947

in WOII voor een bijzonder gerechtshof. Het forse verslag in *Trouw* van 5 december 1947 bevat de passage: *'Hij zou als landmeter in de Oekraïne een terrein van vier millioen hectare op te nemen krijgen, waar niets van kwam, omdat de Duitsers werden teruggeslagen (…)'*, maar dáárvoor leerde hij seinen en niet voor spionage… De kop van het verslag luidde ook 'Spion, die niet wist, dat hij spion was'. (Zijn ambitieuze landmeetkundige opnamegebied zou dus nog een miljoen hectare groter zijn dan dat van die eerste NOC-advertentie!) Een andere krant van dezelfde dag[18] meldde nog als surprise dat hij al in 1938 als Duits spion in Nederland werkte en reeds vanaf 1933 NSB-lid was. Het Hof veroordeelde hem tot 15 jaar Rijkswerkinrichting en ontzetting uit de burgerrechten voor de duur van het leven.[19]

Bij het NIOD bleven onder andere mooie affiches van de NOC bewaard. De laatste hierbij afgebeelde ervan sierde pas nog een artikel over de Delftse civiel (1931) die ook Agent was voor de NOC.[20]

Propaganda-affiche NOC en Landstand uit 1943 (www.niod.nl)

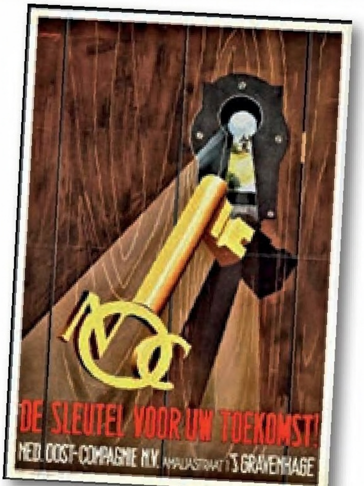

Propaganda-affiche NOC uit 1943 wordt anno 2020 nog herhaaldelijk gebruikt (www.niod.nl)

17 *Provinciale Drentsche en Asser Courant*, 31 januari 1947
18 *Algemeen Handelsblad*, 5 december 1945
19 *De Gooi- en Eemlander*, 20 december 1947
20 *Historisch Nieuwsblad* 2020-4, p. 36

Kadastrale vraag

Na WOII vond er in plaats van een door velen gewenste annexatie 'landaanhechting' plaats van stukjes Duitsland bij Nederland. Een actieboekje daaraan voorafgaand had dáárbij een titel '*Oostland:* ons land', maar dat was wel een ander Oostland dan bedoeld in WOII! Op 23 april 1949 werden in de slotverklaring van de Londense Zesmogendhedenconferentie kleine grenswijzigingen ten gunste van Nederland aangekondigd, waardoor een gebied ter grootte van 69 km² werd toegevoegd. Gebieden die bij Nederland werden gevoegd waren de gemeente Selfkant, met de hoofdplaats Tüddern, en Elten. Verder werden talrijke andere kleine grenswijzigingen doorgevoerd, met name in de buurt van Nijmegen en Dinxperlo. (Nog diezelfde dag, vanaf 12.00 uur, werden deze gebieden door Nederlandse strijdkrachten bezet.) Het *Orgaan TAK* noemde de 'correctiegebieden' vreemd genoeg slechts in algemene zin in een artikel over Duitsland.[21] De 9.553 Duitsers in het gebied hoefden niet te vertrekken. Op grond van een later gesloten grensverdrag werden de gebieden op 1 augustus 1963 weer overgedragen aan de Duitse autoriteiten.
De gemeenten Lansingerland, Waddinxveen, Pijnacker-Nootdorp, Zuidplas en de Provincie Zuid-Holland werken sinds begin 2018 samen onder de naam *'Verkenning Glastuinbouw Oostland'*. ('Als Greenport voedt en kleurt het Oostland de wereld.')

Vraag: wie kan en wil er schrijven over kadastrale aspecten van de landaan- en landafhechtingen van 1949 en 1963, graag vooral de landmeetkundige en cartografische?

21 W. Koopmans, Het Duitse Kadaster na de oorlog (III), in: *Orgaan TAK* 1952, p. 204

Verslag Donateursdag 2020

Adri den Boer (ook foto's)

Op woensdag 11 maart 2020 woonden ondanks al de 'sociale onthouding' in Noord-Brabant 44 donateurs de 21ste Donateursdag bij. De locatie was net zoals in 2007 in het Rijksmuseum Boerhaave in Leiden (en met Museumjaarkaart). Wat in de zaal direct opviel was een tiental aanwezige instrumenten uit de rijke collectie van Huib Ekkelenkamp, waaronder zelfs een aluminium planchet. (De 20ste Donateursdag was in 2018 in het Science Center in toen nog onbekommerd het 'professorenpaleis' aan de Delftse Mijnbouwweg.[1] Intussen was de verkoop van het pand en het komend vertrek daar duidelijk geworden.)

Stichtingszaken

Voorzitter Roel Nicolai heette iedereen welkom en sprak van de vervulling van een eerder verlangen naar een Donateursdag in het voorjaar. Hij vervolgde met een bont jaaroverzicht en constateerde dat bij de diverse donateurs 'de stijging eruit is'. 'Het OTB ging ter ziele', maar Shell Global Solutions International werd een nieuwe primaire begunstiger. DUWO ('geen geld, maar een depot') kan ook zo worden gezien. Kostenbeperking hielp: er was in 2019, zonder Donateursdag, met maar drie tijdschriften en met de start van het door GIN gaan betalen van 50% van de exploitatiekosten van de Tijdschriften op internet, een batig saldo. De eerder door DHC gesubsidieerde Strasser & Rhodeklok van Kanaalweg 4 moest worden teruggegeven aan de TU Delft. Henri Aalders stopte na 15 jaar met het project Meesters van Weleer en kreeg daarvoor - zonder hand - toch een boekenbon als blijk van waardering.

Henri Aalders kreeg als dank geen hand meer...

...maar nog wel een boekenbon.

Zijn opvolger is Frits Brouwer. Het Kadaster kon nog geen opvolger voor de gepensioneerde Sieb Dijkstra als coördinator leveren. Sieb zet als vrijwilliger zijn taak voort en krijgt een plaats in het bestuur. Gezocht wordt met name een nieuwe, eerste leider voor een werkgroep Elektronische landmeetkunde en plaatsbepaling.

'Indonesië op de kaart'...

...was het Nederlandstalige proefschrift waarop donateur Huib Ekkelenkamp op 9 april 2019 in Delft promoveerde. Hij gaf deze morgen een boeiende samenvatting van wat was onderzocht. 'Nederland had het echt goed voor elkaar, of toch niet als je het ethisch bekijkt', aldus Ekkelenkamp, die ook wist dat het 'Indië verloren, rampspoed geboren', nog niet direct gold. Ook triangulaties met basismetingen als wiskundige bases voor kaarten kwamen aan de orde. Ook weer dat fotogrammetrie in de ontoegankelijke gebieden lang verder ontwikkeld was dan in Nederland. Een cultuurkloof werd ook via de beamer getoond bij op gedrukte topografische kaarten de herhaalde publieke beschrifting *'opiumverkoopplaatsen'*.[2]

---

1 DHC 2018-3, p. 111-113
2 Zie DHC 2019-2 voor een uitgebreide beschrijving van de promotie.

'Indonesië op de kaart'

De vorm van Afrika

Na de lunch sprak Roel Nicolai over 'Afrika op 16e-eeuwse Portugese zeekaarten'. Daarop viel de verrassend correcte vorm van Afrika hem bij zijn promotie[3] al op, maar daarover gaat nog een nieuwe publicatie volgen. In de Middeleeuwen waren portolaankaarten met een mozaïek van deelkaarten heel nauwkeurig en dat zou 'toevallig' sporen met de latere Mercatorprojectie. De plattegrond Cantino Planisfeer uit 1502 geeft een realistische kaart van Afrika, kaarten 'werden nadien alleen maar slechter'. De kaart is vernoemd naar *Alberto Cantino*, een afgezant van de hertog van Ferrara, die de kaart in 1502 van Portugal naar Italië smokkelde. De kaart lag 90 jaar in de bibliotheek van Ferrara opgeslagen, tot paus Clemens VIII opdracht gaf om de kaart naar een paleis in Modena te brengen. De kaart ligt nu in de Biblioteca Estense di Modena. Er werd door Nicolai een cartometrische analyse van gegeven en de uitrekking van andere kaarten werd bekeken. Net als bij de portolaankaarten bleek het om een mozaïek van al dan niet consistente subkaarten te gaan. Er rezen bij Nicolai dezelfde vragen als bij de kustlijn van het Middellandse Zeegebied. En passant werden oude schaalbalken bewonderd en kreeg men het verschil tussen wind- en kompasrozen uitgelegd. De Portugese ontdekkingsreizen om Afrika te omzeilen duurden van 1434-1500. De conclusies van Nicolai? De kaart van 1502 kan niét door de Portugezen zijn gemaakt en het is volstrekt onduidelijk wie deze kaartering dan wél verrichtte!

Rondleidingen

In de groepsgewijze rondleidingen viel op dat onze biologisch geschoolde gids van de gravures van Blaeu de plaatjes náást de kaarten het mooiste vond. Aandacht kregen ook de metrieke standaards (in 1820 net heringevoerd), de computer Electrologica X8 (ik werkte nog op een X1!), het Snelliuskwadrant, een Jacobsstaf en octanten plus Hollandse Cirkels.[4] Deze

Kaartbeelden met uitrekkend Afrika

Deel van de instrumenten uit de rijke collectie van Huib Ekkelenkamp

3 3 maart 2014, A critical review of the hypothesis of a medieval origin for portolan charts, zie DHC 2014-2, p. 51-52

4 In de 'Varia: Boerhaave verbouwd' (DHC 2018-2, p. 78-80 en achterop) kwamen deze reeds uitgebreid aan de orde. Hetzelfde geldt voor: Museum Boerhaave: gewisse toekomst voor geodetisch erfgoed, in Geo-Info 2018-3, p. 22-23 en voorop.

dag realiseerde ik me met glimpjes van de collecties van Rijksmuseum Boerhaave en privé-museum Ekkelenkamp opnieuw, dat er ook buiten IGIE nog veel moois is…

Demo van Hollandse Cirkel 'voor leken'

Bij kwadrant van Snellius

Historisch nieuws

Raad van Advies

In de virtuele vergadering van het AB van 26 maart 2020 werden prof.dr. P.E.J.M. (Petra) van Dam (hoogleraar water- en milieugeschiedenis VU) en drs H.C. (Bert) Toussaint (corporate historian Rijkswaterstaat) voor drie jaar, eenmaal verlengbaar, benoemd in de Raad van Advies van de stichting.
(Bestuur DHC)
NB. Zie: Adri den Boer, Interview Bert Toussaint, historicus Rijkswaterstaat, in: *Geo-Info* 2010-5, p. 32-34.

Nederland, Noordzee, Waddenzee, Lauwerszee, Friesland, Groningen; Obercommando der Kriegsmarine - Nordsee - Niederländische Küste - Die Westfriesischen Inseln

Zeldzame en gebruikte Duitse zeekaart uit WO2. Beschrijving: Zeer grote zeekaart van de Noordzee, Waddenzee en Lauwerszee. Met de 'Westfriesischen Inseln' Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog (en nog een klein stukje Texel). Het betreft een schitterend gebruikt en goed gerestaureerd exem-

Westfrisischen Inseln, Heruitgegeven door Oberkommando der Kriegsmarine te Berlijn in februari 1938, laatste correcties 30 april 1943 (www.catawiki.nl)

plaar. Schaal 1:100.000. Rond stempel van ***'Kriegsmarinewerft Kiel Kartengruppe'*** op de voorzijde bij de titel. Keerzijde voorgedrukte titel, kaartnummer, rond stempel 'Kriegsmarinewerft Kiel Kartengruppe' en de correctiedatum. Heruitgegeven door Oberkommando der Kriegsmarine te Berlijn in februari 1938, laatste kleine correcties 30 april 1943. Afmetingen: kaart ca. 71 x 116 cm - blad 80 x 124 cm
(www.catawiki.nl, Opbrengst €210)

Ook Kadasterkaarten in Utrecht goede kopieën…

'Maar er is geen origineel archiefstuk te zien, dus waarom zo donker? Mijn opmerking over het ontbreken van originele archiefstukken raakt aan een groot gemis van *Utrecht begint hier*. Ik heb ze namelijk gemist, de echte kaarten, foto's, oorkonden, tekeningen en boeken. Die enorme rijkdom aan historische bronnen wordt wel genoemd, maar niet getoond. En dat is best mogelijk, als je maar de juiste klimaat- en lichttechnische maatregelen neemt.'
(Ludger Smit, Utrecht begint hier, in: Oud Utrecht, februari 2020)

'Geodäten fallen nicht vom Himmel'

'Die Mitglieder der Fachkommission Geoinformation, Vermessung und Bodenordnung des Deutschen Städtetags haben eine Handlungsempfehlung zum Berufsnachwuchs erarbeitet. Geodäten fallen nicht vom Himmel – die Städte benötigen für die Erfüllung ihrer anspruchsvollen Aufgaben hervorragend ausgebildetes Personal.'
(www.vdv-online.de, 22 februari 2020)

Schermerhornkamer en de Geodetenzaal Science Center

'Met Royal Haskoning DHV zijn het afgelopen anderhalf jaar gesprekken gevoerd over mogelijke vestiging in Delft. De gesprekken zijn de laatste maanden concreter geworden aangezien het bedrijf de voorkeur heeft uitgesproken voor het pand aan de Mijnbouwstraat 120. Het pand is op dit moment nog eigendom van de TU Delft. De TU Delft heeft reeds eerder besloten het pand voor verkoop aan te bieden.' (brief b&w aan gemeenteraad Delft, 3 maart 2020). Science Center gaat verhuizen. Het is nu onbekend wat er zowel met de Schermerhornkamer als met de Geodetenzaal gaat gebeuren.
(Joop Gravesteijn)

Uit het eerste Kadastermuseum (4)

De geodetische 'collectie Nederland' is zeker ruimer dan de IGIE-bestanden en de verzameling van het bedrijfsmuseum van het Kadaster in Arnhem.
Voorbeelden uit het Belasting en Douanemuseum Rotterdam in deze rubriek kwamen tot heden van de webstek www.data.collectienederland.nl. Nu ben ik daar zelf weer geweest met een kleinzoon méér dan de vorige keer. Daar zag ik dit voorjaar onder andere een grijsmetalen publiekstheodoliet van Cooke, Troughton & Simms (1960) met het plaatje *'Lab. v. Geodesie no 198'*. In DHC 2006-4 schreef ik op pagina 141 in de bijdrage 'Kadaster in Belasting en Douane Museum' al over een Jena-theodoliet op die plek met het plaatje *'Lab. v. Geodesie no 214'*, maar plaatste er van dat plaatje nog geen foto bij. Nu wel dus, en dat laboratorium was toen van de TH Delft! In hún 'collectie Nederland' op internet kon ik de nu geëxposeerde theodoliet wel vinden, maar de in 2006 tentoongestelde theodoliet niet meer… (Het gaat overigens bij beide om niet-Nederlandse doorsnee-instrumenten van halverwege de twintigste eeuw.)
(Adri den Boer)

Plaatje op theodoliet in Belasting en Douanemuseum (foto's Adri den Boer)

Kleinzoon Arend (2008) achter de huidige Cooke, Troughton & Simms (1960)

Destijds een eerzaam beroep…

'In de kerk van Hoedekenskerke ligt ook een zerk van Jacob Adraensz. Lantmetersz., eertijds pastoor in de kerk van Hoedekenskerke - De zoon dus van een landmeter, destijds een eerzaam beroep, die monnik geworden is ....'
(http://slikopdeweg.blogspot.com/)

'Voorzichtig'

'Een gemeenteweg moest waterpas gemaakt worden. De landmeter komt, richt den weg en steekt deze met moeite en inspanning met paaltjes af. Het werk was klaar, waarop de landmeter zich begeeft tot den burgemeester en vraagt: 'Mag ik u verzoeken er acht op te laten geven, dat de paaltjes niet tijdens den Zondag gestolen worden.' Des Maandags komt de landmeter weder. Alle paaltjes zijn weg. De Burgemeester had ze, opdat ze niet gestolen zouden worden, in het gemeentehuis laten bewaren.'
(De Eemsbode, 6 juni 1908,
ook op www.archiefeemland.courant.nu)

Luie landmeters nog veel waard?

'Antique Framed Cabinet Card of Land Surveyors - CA 1920 – City Survey Crew $110 USD SOLD.'
(www.rubylane.com)

'Antique Framed Cabinet Card of Land Surveyors' – ca 1920 (www.rubylane.com)

Iets over grenspalen tussen Rusland en Noorwegen

Grenspalen en -stenen blijven belangrijk. Een citaat van pagina 54 uit de bestseller 'Grote verwachtingen in Europa 1999-2019' van Geert Mak: *'Eens per jaar, in de herfst, ontmoeten de commandanten elkaar om samen de grenspalen na te lopen. Daarna wordt er ook altijd samen gegeten. Maar voetballen, dat doen we niet meer.'*
(Adri den Boer)

Was er nóg een grenspaal in museum Flehite?

Een vraag is of er naast de in en achterop DHC 2019-2 behandelde 'Leeuwenpaal' in museum Flehite nóg een grenspaal was! Het boekje 'Grenspalen in Nederland' van T. Brouwer van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (1978, p. 40) wist van wel en had er een tekening van: *'In de tuin van het museum Flehite te Amersfoort staat een grenspaal met de opschriften AMERSFOORT en SOESTJAGT VR.'*
'Wel op de grens, in dit geval de grens van Amersfoort met Soest vinden we nog een van de "Iagtpalen", waar P.S. Teeling het volgende over schreef: *"Tot nog niet zo heel veel jaren geleden stonden er ten Westen van onze stad verscheidene van deze oude grenspalen: aan de Soester kant de letters SOEST IAGTVR ingebeiteld en aan de andere zijde AMERSFOORT. Het waren oude stenen merktekens uit de 17e eeuw, welke 250 jaren lang de zelfbewustheid onzer Amersfoortse voorzaten in herinnering hielden. Want zij gaven niet alleen aan "Borger en Rabauw" te kennen, dat hier der Stadt Vriheydt van Amerfoort begon, maar ook aan de hoogste adel van ons land de vingerwijzing: "hier eindigt het jachtrecht van de Lustplaetse ende Wildbane van Zoest"*. Staat op een afgesloten defensieterrein, en dat is wellicht ook de reden dat de paal er nog is, in tegenstelling tot wat de heer Teeling dacht. Alle andere palen zijn verdwenen. Deze paal dateert van ongeveer 1690. Moet minimaal een keer verplaatst zijn, want hij staat een kwartslag gedraaid,' aldus www.utrech.blogspot.com (ongedateerd) weer. Raadplegen van het collectieregistratiesysteem Adlib via de webstek van het museum en een mail erheen mochten niet baten. Vandaar dat achterop dit nummer ook geen Frederiek-met-grenspaal meer prijkt…
(Adri den Boer)

Hoogtereferentie in Bad Holgastein in Oostenrijk (foto Sieb Dijkstra)

Een hoogtereferentie in Oostenrijk…

…zag ik in Bad Holgastein. Wikipedia: 'Meter über Adria ist eine Angabe der Höhe über dem Meeresspiegel mit drei möglichen Bezugshöhen. So wird die Angabe bis heute in Österreich verwendet, bezogen auf einen im Jahre 1875 festgelegten mittleren Pegelstand der Adria am Molo Sartorio von Triest (Pegel Triest 1875). In den jugoslawischen Nachfolgestaaten hingegen bezieht sich das System auf den mittleren Pegelstand am Molo Sartorio aus dem Jahr 1900 (Pegel Triest 1900), während eine gleichlautende Höhendefinition für Albanien auf den Pegel Durrës, den mittleren Pegelstand in der Stadt Durrës, bezogen ist.' En moet de punt niet eigenlijk een komma zijn?
(Sieb Dijkstra)

Kadastergebouwen altijd 'op stand'?

Een in 1906 geposte ansichtkaart van de Straatsburgse '*Vogesenstrasse mit Katastergebäude und Strassenbahn*' (toen Deutsches Reich) stond voor zes euro te koop en illustreerde dat kadastergebouwen ook vroeger en elders de minste niet waren…
(www.ak-ansichtskarten.de)

Ansichtkaart 1906 van Straatsburg met Kadastergebouw (www.ak-ansichtskarten.de)

15 mei 1940: snel Amsterdamse kaart voor bezetter

Bekend is sinds 1972 dat rijkshistoricus Loe de Jong in 'Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog' schreef dat generaal Winkelman in mei 1940 directeur Van Hengel van de Topografische Dienst op zijn kop gaf, omdat hij al voor de komst van Seys-Inquart Duitse kaarten voor België en Noord-Frankrijk liet maken. (Zijn portret hangt toch nog prominent in het Bedrijfsmuseum van het Kadaster.) Was hij een uitzondering? In 1981 ontving het NIOD, via het consulaat in Vancouver, ongeveer 6000 negatieven van opnamen vervaardigd door het voormalige Duitse fotopers-

15 mei 1940: een ambtenaar van de gemeente Amsterdam biedt de kaart 1:10.000 van de stad aan aan de Duitse commandant Major Brückner (www.beeldbankwo2/niod Stapf Bilderdienst)

bureau Stapf Bilderdienst, dat in Amsterdam gevestigd was. Een Canadese militair wist het materiaal tijdens de roerige bevrijdingsdagen mee te nemen.
'Intocht van de Duitse troepen in Amsterdam, 15 mei 1940. Ze komen aan bij het Stadhuis aan de Oudezijds Voorburgwal. Een ambtenaar van de gemeente biedt een faciliterende plattegrond van de stad [1:10.000] aan aan de Duitse commandant Major Brückner.' (Deze ambtenaar onderschatte het belang van kaarten niet, maar zijn afdeling verdiende het latere wapendevies 'Heldhaftig vastberaden barmhartig' van 1947 wat minder. Van andere gemeenten is zo'n aanbod niet bekend!)
(www.beeldbankwo2/niod Stapf Bilderdienst)
P.S. In kleur in *Geo-Info* 2012-4 en in zwart-wit in DHC 2012-2 is al aandacht besteed aan de 'stippenkaart', ook door Amsterdamse ambtenaren gemaakt, maar in opdracht van de bezetter. Hij gaf de verspreiding van de Joden over de gemeente in 1941 weer.

Virtuelles Museum Vermessungsinstrumente

'Auf dieser Website möchte ich Ihnen meine Sammlung an Vermessungstechnik des Herstellers Carl Zeiss Jena vorstellen. (…) Kataloge und Prospekte sonstiger Hersteller. Hier finden Sie eine Übersicht in Form von Bildern, welche Druckschriften und Prospekte ich im Original in Papierform besitze.'
(www.bau-popp.de)

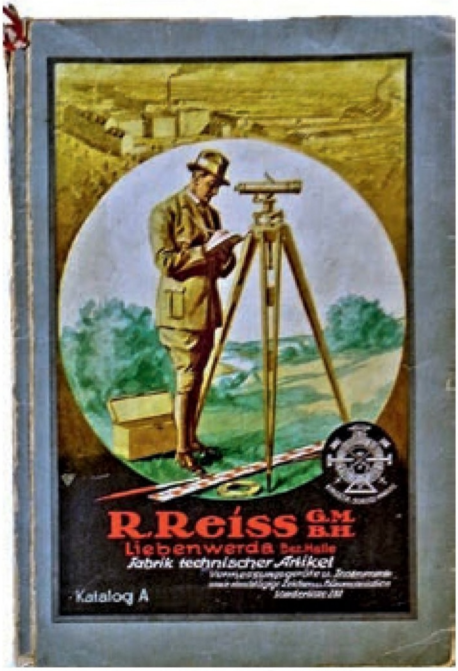

Affiche van R. Reis GmbH uit 'Virtuelles Museum, im Original in Papierform' (www.bau-popp.de)

Ooit voor zaterdagavond…

…The Saturday Evening Post, July 18, 1959. Afgaand op de blauwdruk in handen van de heren op de voorgrond: kwam er een snelweg door het gazon?
(https://nl.pinterest.com)

…The Saturday Evening Post, July 18, 1959 (https://nl.pinterest.com)

Vijfmansploeg

Wat de ideale landmeetkundige ploeggrootte is was soms wel en soms geen vraag. Een vraag is wel hoe oud deze foto van een vijfmansploeg is én waar hij werd genomen.
(https://nl.pinterest.com)

Vrouwen als baakhouders…

Een oude foto van een vierpersoonsploeg toont twee mannen en twee vrouwen. De laatsten waren slechts baakhouders… Een nieuwe foto

Vijfmansploeg (https://nl.pinterest.com)

Oude foto van een vierpersoonsploeg met twee baakhouders.... (https://nl.pinterest.com)

Nieuwe foto van tweepersoonsploeg met theodoliet en baak (www.flickr.com)

Waar zit de kijker? (https://nl.pinterest.com/)

van een tweepersoonsploeg toont nog de vrouw als baakhouder voor… een theodoliet! De naam: *'Praxtical Geodesy (Measuring Curves and Angles)'*… Een goede vraag lijkt ook of pinterestvrouwen weten hoe je door een kijker kijkt. *(https://nl.pinterest.com en www.flickr.com)*

Krimpense peilmerksteen gered

'Bij de sloop van het pand *Granny's* aan de Veerdam begin 2000 zorgden leden van de Historische Kring Krimpen a/d IJssel ervoor dat de aldaar in de gevel ingemetselde peilmerksteen (gelukkig) werd veilig gesteld. Deze steen is destijds, ongeveer in de jaren 20 van de 19de eeuw in het toenmalige *Logement* aangebracht door de voorloper van wat nu heet Rijkswaterstaat. De op de steen aangegeven waterhoogte ten opzichte van het Amsterdams Peil, 3 el 51 d boven AP, was de gemiddelde waterhoogte tussen hoogwater en laagwater in de Hollandsche IJssel. In de huidige decimale aanduiding zou er hebben gestaan ~3,41 m. Gesprekken in 2009 met de eigenaar van de grond, Martens Bouw BV, hebben er toe geleid dat werd afgesproken dat bij de nieuwbouw

van het appartementencomplex de steen weer een prominente plaats zou krijgen om daarmee de historie van deze plek aan te geven. De Werkgroep Archeologie Krimpen heeft van meet af aan in de contacten met de uitvoerder van Martens Bouw BV erop aangedrongen deze afspraak van destijds na te komen. In oktober vorig jaar bleek de peilmerksteen inderdaad ingemetseld in het talud van dit complex op het exacte peil van 3 el 5 d boven (N)AP, waarmee de eigenaar zijn woord gestand heeft gedaan.'
(Nieuwsbrief Historische Kring Krimpen aan den IJssel, januari/februari 2020)
P.S. In DHC 2009-1 stond op p. 27 in deze rubriek een bijdrage 'Krimpense peilmerksteen' met een foto ervan nog 'in situ'. Onjuistheden in deze Nieuwsbrieftekst kunnen DHC-lezers zelf wel corrigeren!

Vakhistorie in Geo-Info

Van Adri den Boer verscheen in *Geo-Info* 2020-2 de bijdrage *'Oostingen' van middeleeuwse kerken verrassend exact.* 'Waren graduele afwijkingen van de kerkassen ondanks dit uitstekende 'hulpmiddel' van de minuutplans nog nooit een vraag van nieuwsgierige landmeters?', aldus een nieuwsgierige vraag van hemzelf. (Niet-landmeters zonder minuutbladkennis deden in Groningen eind 20ste eeuw buiten nog richtingsmetingen met een zonnekompas aan 95 kerken!) 'Lijkt het dat in de islam de moskeeën op Mekka zijn gericht in de geo-vakpers bekender is, bijvoorbeeld omdat die traditie langer werd volgehouden?', aldus een andere vraag. Een Kadasterambtenaar beschreef zo al wel het precies uitzetten

Met volle lijnen aangegeven noord-zuid- en oost-westlijnen op de dorpskerk op minuutblad van Nieuwerkerk aan den IJssel...

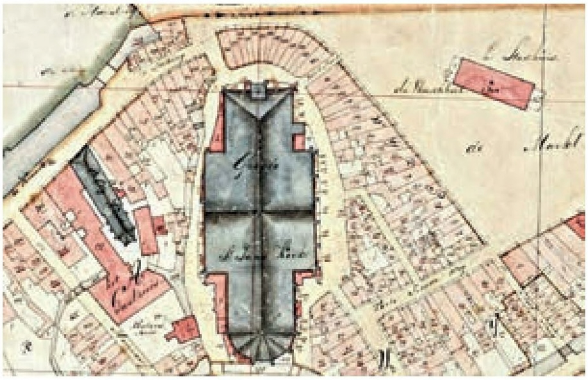
...en op de Sint Janskerk op minuutblad van Gouda.

van de richting naar Mekka in nota bene Ridderkerk in *NGT Geodesia* 1984...
Zie: https://dehollandsecirkel.courant.nu/periodicals/INFO/2020. (Leen Aardoom reageerde na verschijning subiet naar de auteur met de informatie dat de Haarlemse St. Bavo met het graf van Andries van der Walle ook 'perfect' geoost was, zoals uit het minuutplan Haarlem D1 blijkt.)
(Redactie DHC)

Icon surveyor

'Friends, we are pleased to report that the breast icon for all relevant to Geodesy - ready! "Birds of a feather flock together": now the "identification mark" Surveyors can be attached and worn anywhere, on anything. All who are interested, join our "flashmob" in honor of Surveyors! This is a great little souvenir for fans of Geodesy (Dimensions: 2x2 cm). Questions to acquire - at theodoliteclub@yandex.ru or use the feedback.'
(www.theodoliteclub.com)

Voorgesteld 'Icon surveyor' (www.theodoliteclub.com)

Kaarten, globe, gradenboog en dergelijke op prent van Wener Congres (www.bing.com)

'Twee landmeters overleggen over het uitzetten van piketpalen' (https://beeldbank.rws.nl/)

Prenten van Wener Congres vanaf 1814…

…zie je vaak met globe, kaarten, passer, gradenboog en dergelijke. 'Wie krijgt het grootste stuk?", zo was de hamvraag tussen het feestvieren en het dansen door.
(Adri den Boer, beeld: www.bing.com)

'Landmeters overleggen over het uitzetten van piketpalen'

'Nederland, Haarlemmermeer, 14 januari 2003. Heiwerkzaamheden bij de Zuidelijke toerit van het Ringvaartaquaduct. Twee landmeters overleggen over het uitzetten van piketpalen.' (Ton Poortvliet)
(https://beeldbank.rws.nl/)

Gauß-Turm auf dem Litberg bei Sauensiek

'Im Jahre 2009, also vor zehn Jahren, erhielt der „Gauß-Turm" auf dem Litberg bei Sauensiek seinen Namen. Der Litberg ist mit 65 Meter über Normalnull die höchste Erhebung im Landkreis Stade. Der kleine Berg erhielt durch die Triangulationsarbeiten zur hannoverschen Gradmessung (1821-1825) des Göttinger Mathematikers Carl Friedrich Gauß (1777-1855) eine besondere Bedeutung. Gauß war bestrebt, seine Triangulationskette mit dem dänischen Triangulationsnetz des Astronomen

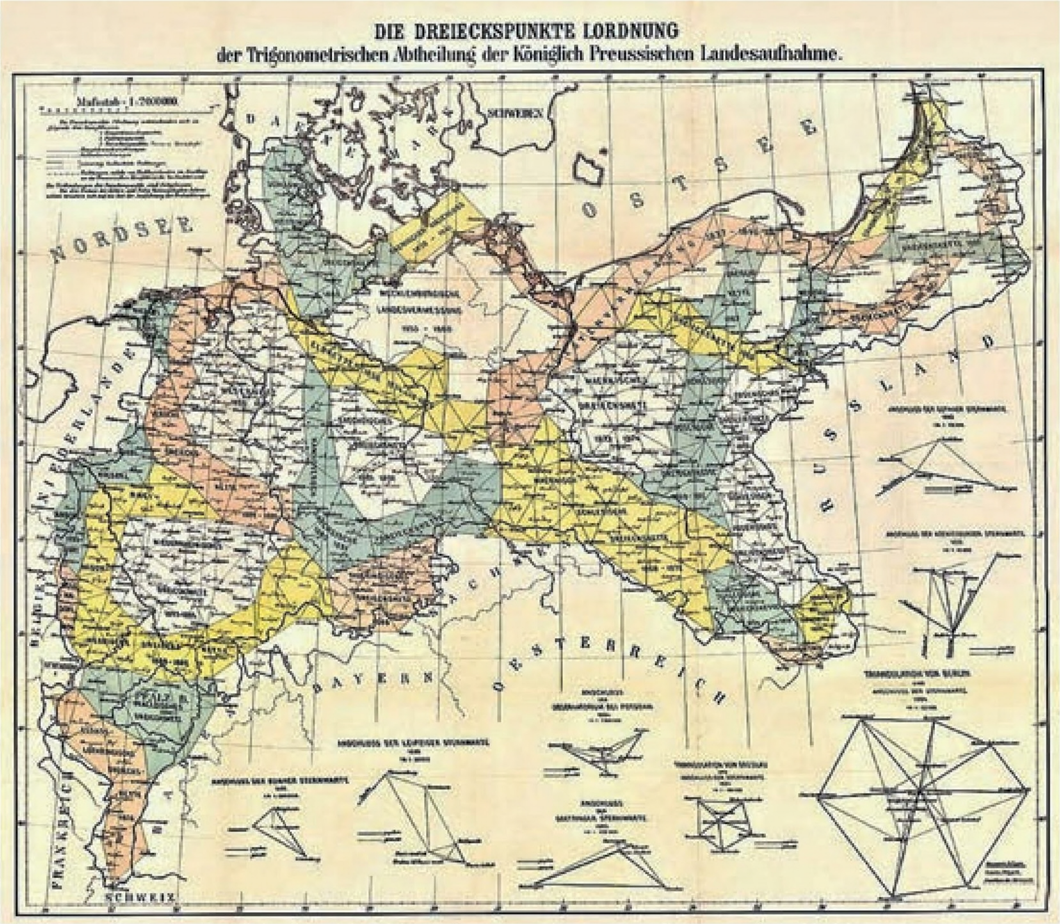

Ongedateerde 19e-eeuwse Duitse kaart 'Die Dreieckspunkte…' (www.de.wikipedia.org)

Heinrich Christian Schumacher (1780-1850) bei Hamburg - Hohenhorn sowie mit dem niederländischen Triangulationsnetz des Generals **Cornelius Rudolph Krayenhoff** (1758-1840) bei Jever - Varel zu verbinden. Im norddeutschen Flachland stieß Gauß wegen fehlender Geländehöhen und Kirchtürme auf Schwierigkeiten. Auf dem Litberg konnte Gauß mit Hilfe eines Sextanten und eines Spiegels, einem später so genannten Heliotropen, die notwendigen Winkelmessungen zu den benachbarten Punkten in Hamburg, Wilsede, Elmhorst, Brüttendorf und Zeven beobachten. Am 27. September 1824 freute sich Gauß: „*Man sieht auf dem Litberg viele Häuser von Altona*"; auch Zeven war zu sehen, seine Winkelmessungen waren fertig.' *(www.vermessungsgeschichte.de, bericht 726)*

Elisabeth van Rusland en twee landmeters

'Bronzemedaille 1754, von G. C. Waechter (vermutlich spätere Prägung um 1800), auf die Grenzregulierung. Gekröntes Brustbild r. mit umgelegtem Mantel//Die personifizierte Gerechtigkeit versetzt der am Boden liegenden, personifizierten Zwietracht einen Tritt, l. Meßtisch, r. Grenzsäule, im Hintergrund l. zwei Landvermesser. 63,92 mm; 103,025g. Diakov 99.1 (R1).' *(www.kuenker.de, munthandel)*

Achterzijde van bronzen munt uit 1754 met links ook twee landmeters (www.kuenker.de)

Webseite 'www.vermessungsgeschichte.de' - Statistische Daten für das Jahr 2019

'Eine Tour d'horizont zur Herkunft der Besucher 2019 ergibt die bekannte Aufteilung: es stammt der größte Anteil mit 12 897 bzw. 52,7% aus Deutschland, dann folgen USA 14,7%, Ukraine 10,1%, Frankreich 4,0%, China 2,4%, Russland 2,2%, Finnland 1,8%, **Niederlande 1,3%** und Großbritannien 1,1%. Die anderen Nachbar- und EU-Länder erreichen nur marginale Anteile unter je einem Prozent.'
(www.vermessungsgeschichte.de, bericht 726)

'Landmeter in dienst van de gemeente Geldermalsen'?

Oorlogsslachtoffer Hendricus Albertus Meeuwis (1920-1944) werd op 17 juni 1942 gearresteerd in Kesteren op verdenking van sabotage. Hij komt voor in geschriften en op een Delftse gedenksteen bij de Rijkswaterstaat, zie Varia: meer MD in oorlogstijd (DHC 2015-4, p. 162).
"Hendrik was als aspirant landmeetkundig ambtenaar ("Landmeter") in dienst van de gemeente Geldermalsen." Aldus meldt www.oorlogsslachtofferswestbetuwe.nl, vast per abuis.
(Adri den Boer)

Speld 'Soviet Russia 1939-1941…

… Excellent in Cartography & Geodesy'
(https://nl.pinterest.com)

Speld 'Soviet Russia 1939-1941 Excellent in Cartography & Geodesy' (pinterest)

'A Simpler Time Land Surveyor Wood Plank Sign'…

…met 'Optional Personalization' vindt de redactie namaak, maar zie je voor $129 toch niet te koop op GeoBuzz…
(www.amazon.com)

Retro-naambord als idee? (www.amazon.com)

Politionele Actiefoto…

Collectie NIOD, Beeldnummer 88196, fotograaf Bob van Dijk; Titel: Politionele Acties; bijschrift: Sgt. Constant Verhagen. Landmeter.
(www.beeldbankwo2.nl)

Sgt. Constant Verhagen bij de Politionele Acties (www.beeldbankwo2.nl)

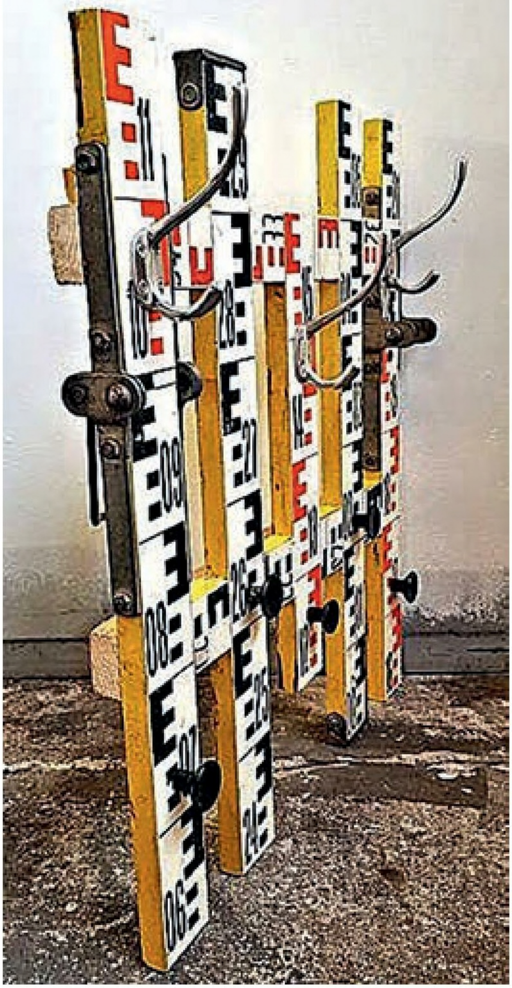

Houten kapstok, jaren '80 (www.veiling.catawiki.nl)

Houten kapstok 'landmeter'

In het vorige nummer citeerden we eens géén catawiki. *'Klassieke landmeter met accessoires, 1950-1974, goede staat - gebruikt met kleine tekenen van ouderdom en vlekjes'* was afgezien van de woordkeus weer weinig bijzonders… Nu is er weer wat moois, al misten we de term 'E-baak'.
'Prachtige kapstok uit de jaren '80. Deze bijzondere kapstok is gemaakt van een oude vintage landmeter meetlat. De oude scharnieren zijn nog mooi zichtbaar en geven de kapstok een industriële look. Door wie deze kapstok is gemaakt hebben wij niet kunnen achterhalen. Wel is deze creatie gesigneerd. Het geheel verkeert nog in een prima staat maar heeft uiteraard wel gebruikerssporen. De kapstok is 51 cm breed, 59,5 cm hoog en bied plaats aan maar liefst 11 jassen.' (De opbrengst was €70.)
(www.veiling.catawiki.nl)

Nog meer MD in oorlogstijd

Fortuin moet een groot aantal nieuwe gezichten in het gebouw van de MD hebben gezien. Aanvankelijk verdwenen er meer mensen dan er bijkwamen. Tussen 1944 en 1946 nam het personeelsbestand af van 220 tot 170. De onzekere rechtspositie - velen werkten langer dan vijf jaar op een tijdelijk contract - was daaraan debet. In 1950, toen er een groot aantal benoemingen in vaste dienst hadden plaatsgehad, telde de dienst alweer 204 personen.
(H.C. Toussaint, Uitgemeten en uitgetekend. De geschiedenis van de Algemene Dienst van de Rijkswaterstaat, maart 1998 (RWS-serie 59), p. 101/102

Museumwagen en coronavirus

Alois Nienhaus van de Interessengemeinschaft Geometerpfad op Koningsdag: 'Ein Termin für die öffentliche Vorstellung des Wagens liegt noch nicht fest. Es wird auch derzeit wegen der Gesundheitsgefährdung durch Coronavirus nicht an dem Wagen gearbeitet.

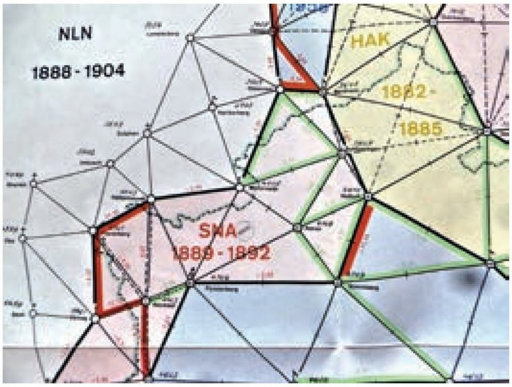

Internationale kaart voor Museumwagen (foto Alois Nienhaus)

In dem Geometer-Museumswagen sollen auch Karten ausgestellt werden mit Informationen zu den Trigonometrischen Punkten 1. Ordnung in Oldenzaal, Winterswijk und Hettenheuvel (Niederlande, - Grenzgebiet zu Kreis Borken), die in den Jahren 1889 - 1892 als Anschlußpunkte für das Preußische Dreiecksnetz angemessen wurden.'
(Adri den Boer)

Varia: rijksmuseumobjecten (9)

Objecttype: hoekmeter

Objectnummer: BK-KOG-1668

Omschrijving: Het voorwerp bestaat uit de volgende twaalf beweegbare delen: twee uit drie lagen metaal samengestelde armen (waarbij het middenstuk van de rechter arm weer tot een hoek van 90 graden kan worden uitgezet), alsmede een derde arm, die door de constructie steeds de bisectrice blijft van de hoek, die de andere benen maken en er haaks op staat, indien deze in elkaars verlengde liggen; twee verbindingsdelen, waarvan telkens één eind op een arm is geklonken en het andere eind aan de schuif is bevestigd, die op de middelste arm is gemonteerd; vijf korte platen (d.w.z. vizieren), die met een scharnier op ieder eind van een arm zijn bevestigd, en die haaks kunnen worden opgericht (het zesde op de middenarm ontbreekt). Op ieder plaatje, dat bovenaan de omtrek van een halve cirkel heeft met daarop een loodrechte inkeping, is in het midden een kleine ronde opening aangebracht om erdoor te kunnen kijken. Op de linkerarm is het opschrift: **Pro declinatione muri** gegraveerd, op de rechterarm de letter D en het jaartal 1582. Op de gladde onderkant van iedere arm is vanuit het middelpunt van het cirkelvormige verbindingsdeel een straal naar het midden van het andere eind gegraveerd, alsmede de cijfers 1 tot en met 10. Op de middenarm, die in gesloten staat op de twee andere armen rust, zijn links en rechts schaalverdelingen gegraveerd, links lopend van 3 tot en met 15 en rechts van 10 tot en met 90 en dan herhaald. In de linkerarm is nabij het cirkelvormige verbindingsdeel een rond gat geboord. Het gedeelte van de middenarm, waarover de als een accolade gecontoureerde en gegraveerde schuif kan worden bewogen, heeft schuine zijden naar de onderkant toe, waarop eveneens schaalverdelingen zijn gegraveerd met rechts 0 tot en met 90 en links de termen vmbra recta en versa.

Vervaardiging: anoniem, West-Europa

Datering: 1582

Materiaal: messing

Afmetingen: l 11,5 cm × b 21 cm × d 0,6 cm

Verwerving: Bruikleen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, 1922

Vragen? Ziet u een fout? Of heeft u extra informatie over dit object? Laat het ons weten!

(www.rijksmuseum.nl)

Varia: quotumvrouwen vèr voor en in WOII

Tijdens een vakantiereisje naar de Poitou zag ik een kleine expositie over het bouwen in de Middeleeuwen. Ik fotografeerde een mooi plaatje van een **VROUW** die meetkundeles geeft aan steenhouwers, timmerlieden, metselaars enz. De illustratie is in origine afkomstig van de Maitre de Méliacin, een Parijse boekverluchter uit de 14e eeuw (Bron: British Library).
Naast het plaatje stond de volgende tekst:
Femme enseignant la geometrie.
Tailleur de pierre, charpentier, macon, arpenteur et appareilleur doivent maitriser la geometre en te tracé. Compas, equerre, pige ou fil a plomb en sont les principaux instruments.
(Peter Geudeke) ▼

▲
'History in Photos: Louis Edward Nollau, University of Kentucky. Three young women surveying, ca. 1940s' is het bijschrift en dat doet denken aan plaatsvervangend mannenwerk in WOII.
(historyinphotos.blogspot.com)

wac-air-force-sergeant-woman-using-a-theodolite (https://americangallery.wordpress.com)

Op https://commons.wikimedia.org/ staat over een mooie gekleurde tekening uit het Imperial War Museum: *From July-September 1941, Anthony Gross was sent to record the training of ATS officers. All height-finding training involved a kine-theodolite. Image: Groups of ATS officers are grouped around three kine-theodolite height-finding devices. In the background is the barracks.* Dit zijn echter geen kine-theodolieten, maar op zijn Duits Entfernungs-Meßgeräte of Kommandogeräte

die bij een Flak (afkorting van Flugabwehrkanone, luchtafweergeschut) hoorden en normaal door mannen werden bediend.[1] Er zijn ook kleinere versies van gemaakt, het eerst door Barr & Stroud, latere ook door bijvoorbeeld Wild. Deze vier meter lange (brede?) afstandsmeters waren zo groot, omdat ze daarmee nauwkeuriger de afstand konden bepalen naar vijandige vliegtuigen, om ze vervolgens te treffen met het Flak.
De kleine exemplaren werden na de oorlog veelvuldig in de hydrografie gebruikt om de afstand van de surveyboot tot de oever te bepalen. Ook Rijkswaterstaat heeft ze gebruikt, er staat een exemplaar in Lelystad.
(Nicolàs de Hilster)

WAVES Aerographer's Mate 3rd Class Dorothy J. Baroch launching a weather balloon from a theodolite platform, Naval Air Station, Moffett Field, California, United States, circa 1944-1945 ww2dbase
United States National Archives
https://ww2db.com/

1 http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Waffen/Bilderseitenneu/EMesser.htm en https://www.alamy.com/stock-photo-carl-zeiss-3-m-ru-flak-entfernungsmesser-pic1-172640148.html

Varia: veel ging wel en niet dóór in WOII

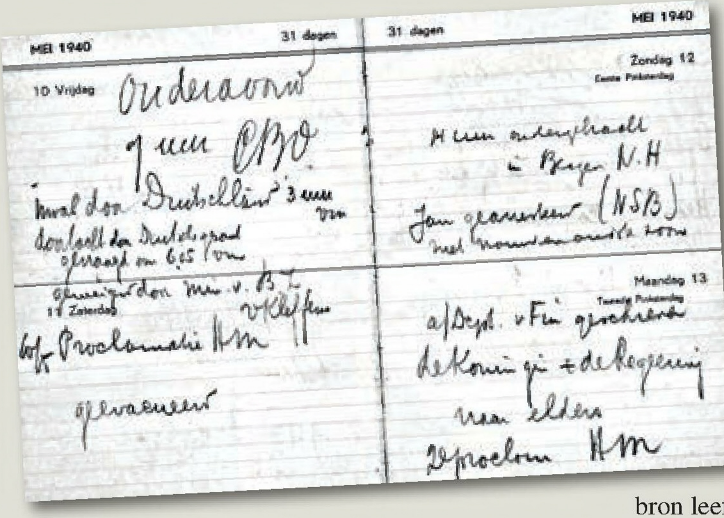

Van veel is stug, dat het wèl doorging, zie zo een objectbeschrijving uit museum Flehite in Amersfoort: 'Agenda van J.D.H. van der Neut, tekenaar kadaster, Sint-Ansfridusstraat 47, 1940 (met passages over de Duitse inval op 10-17 mei)'. Ook met een passsage over het op 12 mei nog arresteren van NSB-er 'Jan' met vrouw en oudste zoon…
Adri den Boer

Tegenover veel wat gewoon doorging als vóór WOII stonden ook tegenovergestelde zaken. Het jaar 1942 was de 58e jaargang van het *Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde* (K en L) en telde 96 pagina's. Over het stoppen van de uitgave werd niets meegedeeld. Op die laatste pagina 96 bood Amsterdammer Pieters op 21 mei 1942 via Harkink nog wel een precisie-pantograaf met kist aan, *'geheel messing met ivoren wieltjes'* en van bouwer Adrien Gavard (die volgens een andere bron leefde van 1859-1935). Ook de inventaris van het bedrijfsmuseum negeert (bewust?) het stoppen van het blad in WOII. Nummer 3566 van de Vereeniging voor K en L zegt: Idem, 'jaren 1937-1947 in doos'.

De ITC-bibliotheek in Enschede stootte pas onder andere de ooit uit Delft meegenomen herdruk van 'Landmeten en Waterpassen' van H.J. van Leusen uit 1943 af. Het staat nu in de boekenkast in de Schermerhornkamer in het Sciencefiction Centre TUD. Paul van Asperen vond daarin deze brief van 11 november 1943 die illustreert dat *'geïnterneerd te St. Michielgestel'* al voldoende was om in het Kleinseminarium Beekvliet daar bij 'de prof' aan te komen! Schermerhorn kwam daar op 21 december 1943 vrij bij - het klinkt niet heldhaftig - een *Weihnachtsaktion* van de bezetter (Herman Langeveld, *De man die in de put sprong*, Amsterdam 2014, p. 165).
Joop Gravesteijn

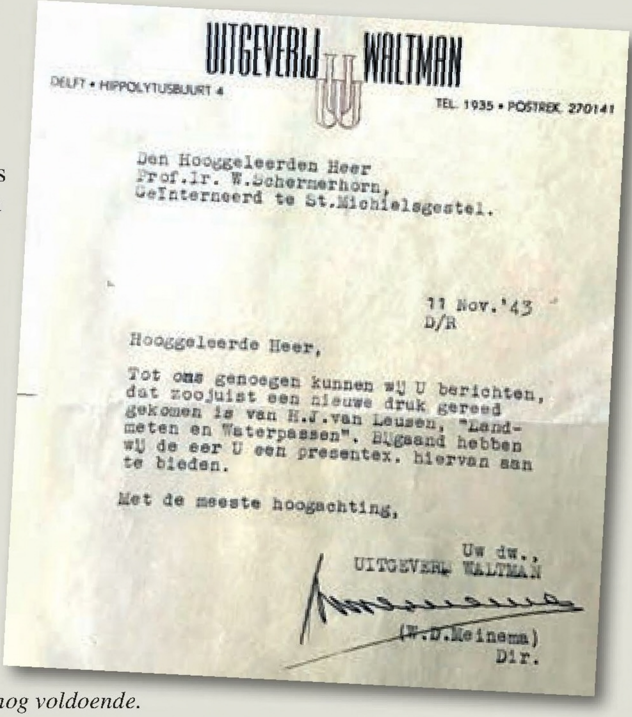

UITGEVERIJ WALTMAN

DELFT • HIPPOLYTUSBUURT 4 TEL. 1935 • POSTREK. 270141

Den Hooggeleerden Heer
Prof.Ir. W.Schermerhorn,
Geïnterneerd te St.Michielsgestel.

11 Nov.'43
D/R

Hooggeleerde Heer,

Tot ons genoegen kunnen wij U berichten, dat zoojuist een nieuwe druk gereed gekomen is van H.J.van Leusen, "Landmeten en Waterpassen". Bijgaand hebben wij de eer U een presentex. hiervan aan te bieden.

Met de meeste hoogachting,

Uw dw.,
UITGEVERIJ WALTMAN

(W.D.Meinema)
Dir.

Deze adressering was voor de ambtelijke PTT nog voldoende.

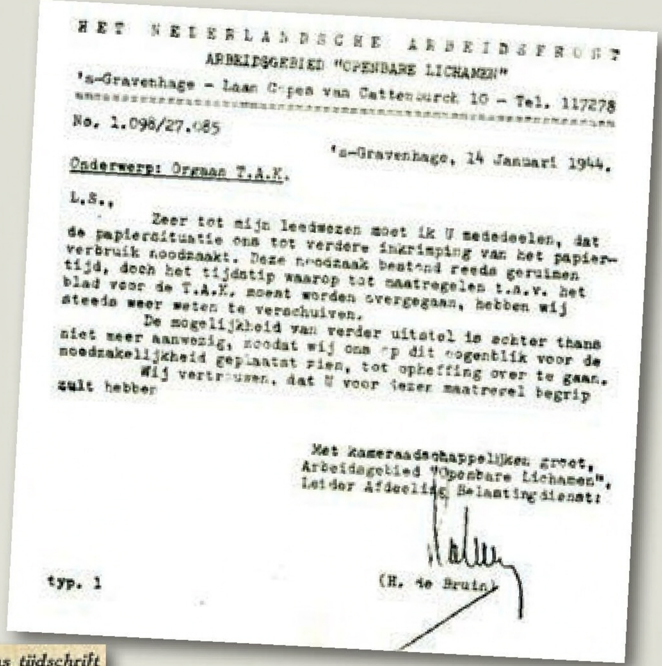

HET NEDERLANDSCHE ARBEIDSFRONT
ARBEIDSGEBIED "OPENBARE LICHAMEN"
's-Gravenhage - Laan Copes van Cattenburch 10 - Tel. 117278

No. 1.098/27.085

's-Gravenhage, 14 Januari 1944.

Onderwerp: Orgaan T.A.K.

L.S.,

Zeer tot mijn leedwezen moet ik U mededeelen, dat de papiersituatie ons tot verdere inkrimping van het papierverbruik noodzaakt. Deze noodzaak bestond reeds geruimen tijd, doch het tijdstip waarop tot maatregelen t.a.v. het blad voor de T.A.K. moest worden overgegaan, hebben wij steeds weer weten te verschuiven.

De mogelijkheid van verder uitstel is echter thans niet meer aanwezig, zoodat wij ons op dit oogenblik voor de noodzakelijkheid geplaatst zien, tot opheffing over te gaan.

Wij vertrouwen, dat U voor dezen maatregel begrip zult hebben.

Met kameraadschappelijken groet,
Arbeidsgebied "Openbare Lichamen",
Leider Afdeeling Belastingdienst:

(H. de Bruin)

typ. 1

Nationaal-socialistische brief

In de tweede helft van 1946 startte de 62e jaargang en het redactionele voorwoord was uiterst sober. Het gat in de jaargangen werd niet eens toegelicht. Je vraagt je af of dat voor bibliothecarissen niet verwarrend was. (Later zouden die zelfs verbaasd zijn dat *De Hollandse Cirkel* in 2018 maar weer driemaal verscheen!) Er was wel sprake van *'de bevrijding'*, al werd niet uitgelegd waarvan (maar het was geen bevrij-ing zoals het dankzij de vele Canadezen nog heet in de stad Utrecht, nota bene in de *Stad der Beweging* uit NSB-propagandafilms…) Het artikel *'Ons recht en de bezetting'* op pagina 13-16 van mr. J.H. Jonas, hypotheekbewaarder te Zutphen, maakte wel veel goed. Het dateerde het op juni 1946. Verwezen zij naar de tijdschriftendatabank!

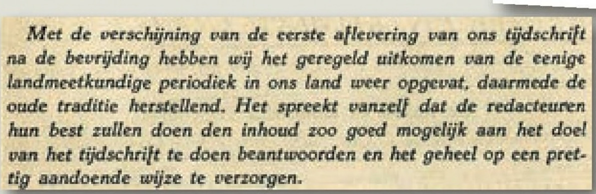

Met de verschijning van de eerste aflevering van ons tijdschrift na de bevrijding hebben wij het geregeld uitkomen van de eenige landmeetkundige periodiek in ons land weer opgevat, daarmede de oude traditie herstellend. Het spreekt vanzelf dat de redacteuren hun best zullen doen den inhoud zoo goed mogelijk aan het doel van het tijdschrift te doen beantwoorden en het geheel op een prettig aandoende wijze te verzorgen.

Start van pagina 3 van de jaargang 1946 van K en L

Het Orgaan der Vereeniging T.A.K (ook een vakbond), stopte veel later dan K en L, pas in 1944. Chris Nelis trof daarover een Volkse brief aan en scande die bij de tijdschriften. De brief was van 14 januari 1944. Leider H. de Bruin van de Afdeeling Belastingdienst (daar was het Kadaster een onderdeel van) van Het Nederlandsche Arbeidsfront liet met kameraadschappelijken groet weten dat de papiersituatie aanleiding was om te stoppen. Dat was bar laat! Van een eventuele dankbrief aan de genoemde Leider is niets bekend.

(Het **Nederlandsche Arbeidsfront** (afgekort tot NAF) was een nationaalsocialistische vakcentrale opgericht op 30 april 1942 bij een decreet door de rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart. De volgende dag, de dag van de arbeid, zouden de andere vakcentrales en vakbonden in Nederland opgeheven worden, zoals CNV, RKWV en de NVV. De bezittingen en vermogens van de opgeheven vakcentrales zouden overgaan naar de nieuwe vakcentrale. Aan het hoofd van het Nederlandsch Arbeidsfront kwam NSB'er Hendrik Jan Woudenberg. De vakbond had zich tot doelstelling gegeven: *Het Nederlandsche Arbeidsfront heeft tot taak alle Nederlanders die door eigen arbeid geheel of gedeeltelijk in hun levensonderhoud voorzien, samen te brengen, te verzorgen, hen op te voeden tot wederzijdsch begrip voor hun economische belangen, alsmede voor hun sociale en cultureele behoeften en bij de bevrediging van deze behoeften medewerking te verleenen.* De NAF werd echter geen succes. Maximaal had de NAF 100.000 leden, waarvan het overgrote deel landarbeiders waren (maar dus deels ook Kadastermensen). Landarbeiders hadden sterk seizoensafhankelijk werk en waren daarom vaak aangewezen op een uitkering. De opgeheven vakbonden, die tegen de nieuwe opzet waren, hadden echter voor de oorlog nog ruim 700.000 leden. De NAF kreeg geen zitting in belangrijke commissies en kon daardoor weinig opbrengen voor de aangesloten arbeiders. In 1945 werd de vakcentrale opgeheven.
In december 1946 was voor het Orgaan der Vereeniging T.A.K. de herstart met 35 pagina's.
Adri den Boer

Varia: gekleurd meten voor en in WOII

Achterop het MD-blad 1980-4 citeerde ik in een voor-vorige rol wat uit het *Anzeigenteil zur Zeitschrift für Vermessungswesen* van 1 december 1934, het blad was gevist uit een oud papierkist. Het was voor mij om te onthouden dat overheden ver kunnen gaan met eisen in personeelsadvertenties, ook voor landmeters. (Ik heb het originele gedrukte blad nog!)

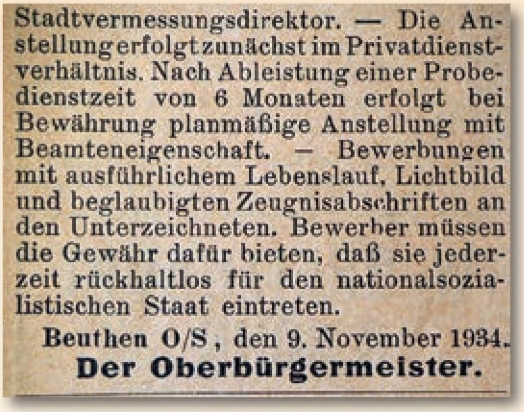
Stadtvermessungsdirektor. — Die Anstellung erfolgt zunächst im Privatdienstverhältnis. Nach Ableistung einer Probedienstzeit von 6 Monaten erfolgt bei Bewährung planmäßige Anstellung mit Beamteneigenschaft. — Bewerbungen mit ausführlichem Lebenslauf, Lichtbild und beglaubigten Zeugnisabschriften an den Unterzeichneten. Bewerber müssen die Gewähr dafür bieten, daß sie jederzeit rückhaltlos für den nationalsozialistischen Staat eintreten.

Beuthen O/S, den 9. November 1934.

Der Oberbürgermeister.

Anzeigenteil zur Zeitschrift für Vermessungswesen, 1 december 1934

De Oberbürgermeister van Beuthen O/S, de Silezische stad Beuthen, die na de Tweede Wereldoorlog het Poolse Bytom zou worden, vroeg een Stadtlandmesser: ***'Bewerber müssen die Gewähr dafür bieten, dass sie jederseit rückhaltlos für den nazionalsozialistischen Staat eintreten.'***

Er wordt steeds meer gemakkelijk toegankelijk. Een artikel *'Interessante Einzelheiten vom Wiederaufbau der Maasstadt'* uit 1940 legt het R.P. uit als Rotterdamsch Peil. Het NAP heet *'65 Zentimeter über das in Rotterdam und Umgebung geltende Rotteniveau!'*[1] *(Deutsche Zeitung in den Niederlanden, 9 juli 1940)*

Vissen van oude paperassen gebeurt nu meer digitaal. Te koop was onlangs een zeldzame erfenis van een landmeter met onder andere de oorkonde *'Im Namen des Deutschen Volkes ernenne ich den Regierungslandmesser Walter Kossyk zum Vermessungsrat'* met de originele handtekening van Hermann Göring, 1939. Hij had gewerkt aan de rijkskanselarij. *(www.catawiki.nl, maart 2020, opbrengst €2.500 bij de expliciete waarschuwing 'Deze veiling kan afbeeldingen bevatten die niet geschikt zijn voor personen onder de 16 jaar.')*

Im Namen des Deutschen Volkes ernenne ich den Regierungslandmesser

Walter Kossyk

zum Vermessungsrat.

Ich vollziehe diese Urkunde in der Erwartung, daß der Ernannte getreu seinem Diensteide seine Amtspflichten gewissenhaft erfüllt und das Vertrauen rechtfertigt, das ihm durch diese Ernennung bewiesen wird. Zugleich sichere ich ihm meinen besonderen Schutz zu.

Berlin, den 15. Februar 1939

Oorkonde van benoeming van Regierungslandmesser Walter Kossyk tot Vermessungsrat, 1939 (www.catawiki.nl)

Verder: wie van de op de volgende pagina geplaatste voor- en achterkant van een foto uit 1943, nu ook gevist van internet, meer weet mag reageren en is niet perse verdacht! (www.ak-ansichtskarten.de, €16)

Adri den Boer

1 Adri den Boer, Het Rottepeil, in: *Geodesia* 1997, p. 463-465

Voorkant van meetfoto van Kriegsberichter Wette uit 1943 (www.ak-ansichtskarten.de)

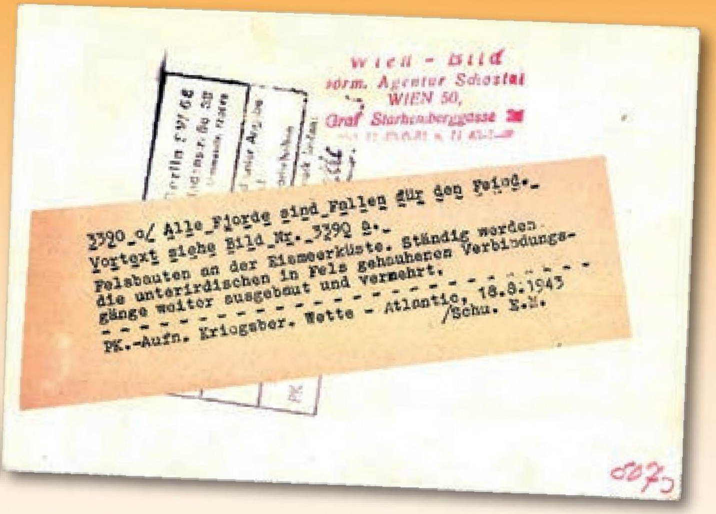

Achterkant van meetfoto van Kriegsberichter Wette uit 1943 (www.ak-ansichtskarten.de)

Monografie "De Delftse School" door Martien Molenaar

Het is mij een genoegen de publicatie *"De Delftse School"* van de hand van Martien Molenaar te kunnen aankondigen, nummer 4 in de reeks Geodetisch-Historische Monografieën. Deze monografie beschrijft de ontwikkeling van de theorie betreffende de kwaliteit van geodetische metingen aan de TU Delft. In deze zeer leesbare monografie beschrijft Molenaar de ontwikkelingen die rond 1930 in gang werd gezet door prof. ir. Jacob Menno Tienstra, die en na diens dood werd voortgezet door prof. ir. Willem Baarda, tot zijn emeritaat in 1982. Met deze kwaliteitstheorie heeft de TU Delft een unieke en invloedrijke plaats in de wereldwijde geodetische wereld in weten te nemen. Molenaar vermijdt de moeilijke formules die, zeker in mijn studententijd, vele studenten hoofdpijn opleverden, maar kon niet voorkomen toch een beperkt aantal wiskundige symbolen te moeten gebruiken.

Deze monografie is uitsluitend digitaal verkrijgbaar via de website van De Hollandse Cirkel. Een aantal bijlagen, waaraan in de monografie wordt gerefereerd, zijn alleen op aanvraag (info@hollandsecirkel.nl) verkrijgbaar.

Roel Nicolai, voorzitter

Reacties

(2020-1)
Al op 4 maart 2020 werden de omslag en de drie pagina's van nummer 2020-1 over de Interessengemeinschaft Geometerpfad op hun webstek www.geometerpfad.de/ geplaatst onder 'News'. Dank daarvoor en de analoge verzending werd gefaseerd door het thuiswerken bij het Kadaster door het coronavirus.
Op p. 10 r. 11 moet 1880 zijn 1680.

Redactie DHC

(2020-1, p. 22…*en meer landmeetkundige stropdasfoto's gevraagd*)
Van de NGL-das was boven de jalon helaas een gestileerde GPS-satelliet afgesneden.
Chris Nelis

Nog twee dassen vond ik:
- De *'Topoman'* van de (toen nog zo geheten) topografische afdeling van Shell, mijn toenmalige werkgever.
- Een das met een plattegrond van Rotterdam (ik ben niet meer helemaal zeker van de herkomst, maar ik dacht dat hij afkomstig was van de landmeetkundige afdeling van Gemeentewerken Rotterdam). Bijgaand de foto's van deze dassen.

Vr. groet,
Ad Pluijmers

Dank voor de aandacht en voor Chris: hierbij volgt een completer beeld met ook nog de drie vogels.
Redactie DHC

(2020-1, p. 33 rijksmuseumobject 8)

Dit is uiteraard geen theodoliet en evenmin een Hollandse Cirkel! De kompasroos is een recente vervanging (in geel gekleurd en wellicht van Franse oorsprong). Dit type instrument werd reeds beschreven door Oronce Fine in zijn boek van 1544, waarin eveneens de quadrature du cercle was beschreven. In Gemma Frisius Nederlandstalige uitgave werd het instrument genoemd: *een platkloot.* De gebruikelijke naam is een volle cirkel, a full circle, un cercle entire, ein Vollkreis. Het instrument is in messing (geel koper) en vertoont een zekere vervuiling en gebruik. De diameter is wellicht 26 cm, maar de hoogte kan geen 5 cm zijn. Colonel Laussedat heeft een gelijkwaardige cirkel van Arcenius van Leuven beschreven als Hollands in zijn publikatie van 1897 les instruments de dessin… Wellicht zijn Franse oudere militairen goed in geschiedenis, wellicht niet in geografie. Ik zie evenwel niet de titel van dit tijdschrift veranderen in *de Platte Kloot…*

Met collegiale groeten,
Jan de Graeve

Caert-Thresoor 2020-1

Uitgave 2020-1 van het tijdschrift *Caert-Thresoor* bevat onder meer de volgende bijdragen:

- De Atlas des Enfans (1758-1857) door Peter van der Krogt;
- Elias Herckmans en zijn kaarten van Chili uit 1643 door Bea Brommer;
- Plakkaarten van Francis Allan.

Verder wordt in de rubriek Kaartencollecties in Nederland aandacht gevraagd voor de Dienst Erfgoed Leiden en omstreken, waar het archief aan de Boisotkade deel van uitmaakt.

Algemene informatie:
www.caert.thresoor.nl.
De redactie plaatst de inmiddels verschenen afleveringen met een vertraging van drie jaar op de eigen website.

Het onderfragment van de frontispice met een jonge Atlas uit een 1773-uitgave van de Atlas des Enfans negeert geen instrumenten (www.bing.com).

Randfiguren (25)

Tussen 1601 en 1620 verscheen van Petrus Kaerius een kaart van Oost-Friesland met de Dollard en een gedeelte van de provincie Groningen (40×51 cm). ‘Met kompasroos, gradenverdeling in de rand en titel in met een landmeter versierd cartouche. Met het wapen van de graaf van Oost Friesland en in versierd cartouche een plattegrond en het wapen van de stad Emden’, aldus een beschrijving vorig jaar op de internetmarkt. De titel op de kaart (linksonder) luidt: *‘Typus Frisiae Orientalis à Dullarto sinu atq. amasi ostio ad Iada usq. fl. singulari studio ac industria concinatus et ad vivum expresso. Authore Ubbone [Ubbo Emmius] ; P. Keer* (P. Kaerius) *exc.’*

Pieter van der Keere, (ook: Petrus Kaerius dus) (Gent, 1571 - ca. 1646) was een Zuid-Nederlands cartograaf, graveur, uitgever en globemaker. Vanaf 1570 werkte Hendrick voor de firma Plantijn. Na de dood van zijn vader verhuisde het gezin naar Antwerpen. In 1584 vestigde z’n familie zich vanwege godsdienstige redenen in Londen. Daar kreeg hij van Jodocus Hondius, die getrouwd was met een van Pieters zusters, een opleiding als graveur. Veel is er niet bekend over zijn tijd in Engeland. Op 18 februari 1591 wordt hij ingeschreven in de “Dutch Church of Austin Friars”, de getuige was Jodocus Hondius.

Het oudste bekende werk is een kaart van Ierland uit 1591: *Hyberniae Novissima Descriptio.* Deze werd uitgegeven door Hondius en diende als voorbeeld voor latere uitgaves van Ortelius’ *Theatrum.* Hij leverde ook bijdrages aan John Nordens *Speculum Britanniae* uit 1593. In laatstgenoemd jaar vestigden zowel Hondius als Van der Keere zich in Amsterdam.

Na 1630 zijn er weinig of geen bijzonderheden meer te vinden over het leven van Van der Keere. Opmerkelijk is de kaart *Argonautica* van Janssonius. Daarop staat: Petrus Kaerius Caelavit Aetatis suae 74. Dit geeft aan dat Van der Keere op 74-jarige leeftijd, rond 1645, deze kaart gemaakt heeft. In de Duitstalige editie van de atlas minor uit 1648 bevindt zich zelfs een kaartje van Zeeland met de toevoeging: Petrus Kaerius Flander Caelavit Aetatis suae 75, nog een jaartje ouder dus… Wellicht vermeldde Janssonius deze keren de graveur uit eerbetoon? Ook de datering van sommige kaartjes in: John Speed’s miniatuur-atlas *Prospect of the Most Famous Parts of the World* duidt er op dat hij in 1646 nog in leven was.

Adri den Boer (www.catawiki.nl)

Uit beeldbank TU Delft (2)

SAETUD04_06_0148_MMS-01_U Fotografische Dienst TU Delft, Rietveld, W. (30-3-1963)

Omschrijving: 'Een van de instrumenten die volgens de methode van elektronische plaatsbepaling werkt is de geodimeter die in de jaren 50 in Zweden ontwikkeld is door E. Bergstrand, als een opstelling om de lichtsnelheid te meten. Over nauwkeurig geodetisch gemeten afstanden werd de looptijd van lichtsignalen gemeten, waaruit de voortplantingssnelheid berekend werd. De meting was zeer verwant aan de methode van Fizeau waarmee de lichtsnelheid in de vorige eeuw reeds bepaald werd. Dankzij de elektronica kon Bergstrand echter veel nauwkeuriger werken met een meer handelbare apparatuur. Deze apparatuur is ontwikkeld tot een praktisch instrument, de geodimeter, waarmee snel en nauwkeurig afstanden gemeten kunnen worden als de lichtsnelheid bekend is. Boven het ene uiteinde van de te meten afstand komt de eigenlijke geodimeter te staan, boven het andere uiteinde een reflector.

In de geodimeter bevindt zich een lampje L waarvoor een elektronische sluiter S geplaatst is. Deze sluiter, die met een zogenaamde Kerrcel werkt, gaat zeer snel open en dicht, bijvoorbeeld 30 miljoen maal per seconde, zodat er 30 miljoen lichtflitsen per seconde worden uitgezonden. De zendoptiek Z zorgt ervoor dat het licht scherp gericht wordt naar de reflector op het andere uiteinde van de meetlijn. Deze reflector kaatst het licht terug naar de ontvangoptiek O, die het concentreert op de fotocel F. De fotocel zet de ontvangen lichtflitsen om in spanningsstootjes. In de geodimeter is ingebouwd een zeer nauwkeurige elektronische tijdmeter T, werkend met een kwartskristal. Met deze tijdmeter wordt het tijdverschil gemeten tussen uitzenden en ontvangen van de lichtflitsen. Met dit instrument kunnen afstanden tot 5 à 10 km binnen een halfuur gemeten worden met een nauwkeurigheid van enkele centimeters. Met de klassieke methoden zou zo'n meting indien praktisch uitvoerbaar, enkele dagen in beslag nemen. De geodimeter heeft het bezwaar dat de werking sterk gehinderd wordt door daglicht, zodat overdag alleen korte afstanden overbrugd kunnen worden.'

Redactionele toevoeging:
volgens www.achterdegevelsvandelft.nl is deze foto genomen op de Ezelsveldlaan. Volgens Leen Aardoom is de man op de foto Jan de Munck.

https://repository.tudelft.nl

FIG-summaries

Ondanks de coronacrisis ging veel in ons land *digitaal* door, maar zo niet de geplande FIG Working Week, ook de lezingen niet. (Begrijpelijker is dat er voor de zo royaal, bijv. in Geo-Info 2020-1, aangekondigde technische tours geen digitaal alternatief was.) Ook de geplande Historical Afternoon ging zonder digitaal alternatief niet door. Van enkele niet-Nederlandse bijdragen vroegen we om de summaries te mogen overnemen. In of eigenlijk via Zuid-Afrika lukte het zelfs om daarbij een kaart te krijgen!
Redactie DHC

Dutch Discoveries Across the Water: the First Real Maps of New Holland from 1606!
John Brock, Australia
(JohnB@candasurveyors.com.au)
The early seafarers expected to sail off the edge of the world if they ventured too far south or be gobbled up by unspeakable sea monsters which were imagined to ply the south seas in wait for hapless sailors. However the ancient mariners and earliest cartographers also dreamed of a Great South Land full of riches and beautiful damsels thriving amongst a lush environment surrounded by exotic flora and fauna fuelling the visions of the expectant sponsors of a flood of southern explorations, some indeed coming to disastrous ends while others met with disappointment and disillusionment. When the Dutch East India Company was formed in 1602 in Amsterdam it quickly dispatched much of its vast fleet of vessels southward in search of riches and discovery. Establishing its southern base in Batavia (modern day Jakarta in Indonesia) the Great South Land beckoned just a gentle breeze away awaiting revelations for the Dutch mariners so the first reliable charting of New Holland began in 1606 with Willem Jansz mapping about 120 kilometres of the western side of Cape York filing his work away as an extension of Papua New Guinea until it was discovered hundreds of years later to actually be part of Australia!
From this point onwards right up until the last years of the 17th Century the Dutch fascination with investigating this vast southern giant continent carried on in earnest with many ships coming to an unsavoury demise on the west coast after over-shooting the easterly passage to crash into the dangerous reefs all along the lengthy western coastline, such as the ill-fated Batavia, and numerous other craft meeting their doom in the treacherous waters. However there were some fruitful expeditions by Dirk Hartog (1616), Abel Tasman (1642-44) and various other adventurers from The Netherlands who charted extensive stretches of the Australian southern, western and northern limits, but none of them reported back favourably such that any proposed settlement of the south

Historical Surveying Talk on The Dutch at the Cape of Good Hope: Land Rights and Mapping
Jenny Whittal (South Africa)
When the Dutch arrived at the Cape of Good Hope to establish a refreshment station, they brought with them, and imposed, the dominant views of land rights under international law of the time. But this international law was a European compact and did not consider the rights of indigenous peoples. Land acquisition at the Cape under Dutch rule, and the legality of that in terms of their international law is discussed. Along with land governance came the responsibility of surveying land parcels for allocation to Dutch immigrants as well as mapping of the territory acquired. This presentation thus touches on the law, the practice, the property surveying and the maps during Dutch rule at the Cape between 1652 and the start of the 19th century.

('I intend to publish the paper in an ISI-rated journal at some point later on', zo mailde ze DHC.)

A grant at the Cape of Good Hope – the rectangle of land No. 1 being 160 roods by 200 roods in Rondebosch. This was the grant to Steven's party called the 'Dutch garden (photographed by R. Fisher in the National Archives in The Hague).

Column: ouderen bij landmeetkundige instellingen

Onderwerp is deze keer niet wéér de achterblijvende feminisering van het vakgebied, maar de 'biologische klok' van oudere vakmannen. Op internet en zeker bij Marktplaats daarop krijg je bij zoeken op 'oudere landmeter' vooral oudere instrumènten *'met gebruikssporen'*. Tussen de zoekresultaten zat toch een mooie en passende tekening van een lopende meetarbeider (!) uit Purmerend uit 1944 van Maarten Oortwijn, ondergebracht in het Waterlands Archief. *''t hoge bruggetje over de Wheere'* is de echte titel.

Waarom die aandacht voor oudere vakmannen? Op 11 december 1969 werd er voor de jonge studenten van het Landmeetkundig Gezelschap 'Snellius' een lezing gehouden over **'Menselijke verhoudingen in het bedrijf met name bij landmeetkundige instellingen'**. Spreker was mr.ir. J.M.C. Witvliet, toen docent aan de afdeling Landmeetkunde van de HTS in Utrecht. Hij kwam in 1926 in K&L voor als 'candidaat-Indische Landmeter', kwam in 1936 met verlof uit de Insulinde om in Leiden zijn doctoraal Indisch recht te halen en ging in 1940 naar het Kadaster in Batavia. (De DHC-bibliotheek heeft van hem uit 1952 'Stedebouwkundige herverkaveling en toewijzing in verwoeste gebieden in Nederland', dus hij had een brede blik.)

In maart 1970 kwam die Witvliet-lezing in *Geodesia* en in juni 1970 precies eender (!) in het *Tijdschrift voor K&L*. Dat is 50 jaar geleden. Mocht het Geodesiavolk toen al weten hoe hun toekomstige chefs over hen gingen denken? Er was als hulp zelfs een tussenkopje 'Oudere werknemer'. Bij die lui moest 'de geodetisch ingenieur' onderscheid gaan maken tussen de kalenderleeftijd en de functionele leeftijd. *'Door intensieve samenwerking van bedrijfsleiding, bedrijfsarts, etc. kan men erin slagen de functie en status van oudere werknemers reëel te handhaven. In het huidige proces van economische en technologische veranderingen blijken de hogere leeftijdsgroepen in toenemende mate de zwakste categorie en zeker lijkt mij dit het geval in landmeetkundige ondernemingen. Oplossingen vergen vaak bijscholing en omscholing, maar de ouderen schijnen hierbij weinig aan bod te komen'*, aldus het prima verhaal van acht tekstpagina's, zonder ook maar één plaatje en met achteraan 23 literatuurverwijzingen.

Hierbij maar als twééde plaatje een later T-shirt van www.bing.com…

Adri den Boer